

NORGE OG BANGLADESH

Femti år 1972 - 2022

Norges ambassade
Dhaka

**NORWAY &
BANGLADESH**
1972 - 2022

OMSLAGSFOTO:

*Skolebarn, foto: G.M.B. Akash | Illustrasjonsfoto flagg: AdobeStock | Partybåt, foto: Kristin T. Wæringsaasen | Klesfabrikk, foto: Ambassaden i Dhaka
Bakside, foto: G.M.B. Akash*

NORGE OG BANGLADESH

Femti år 1972-2022

Arve Ofstad

INNHOOLD

Forord	5
1. Et mangfoldig samarbeid gjennom femti år	7
1.1 Slik begynte det	7
1.2 Gjenoppbygging og norske initiativ (1972-1991)	9
1.3 Konsolidering og endring(1991-2010)	12
1.4 Handel, investeringer og bredere samarbeid (2010-)	13
2. Bistandsvirksomheten	17
2.1 De første årene: Import av innsatsvarer for å styrke økonomien	17
2.2 Kysttransport, elvebåter, oljetanker og skipsopphugging – felles maritime interesser?	20
2.3 Store programmer for helse, familieplanlegging og utdanning var viktige løft	23
2.4 Distriktsutvikling, infrastruktur og mikrokreditt ga arbeid og inntekter – men resultatene varierte	26
2.5 Kvinneorganisering for utdanning, inntekter og medbestemmelse – trass i motstand	30
2.6 Naturkatastrofer, flyktninger og katastrofeberedskap	32
3. Næringslivet, handel og investeringer	37
3.1 Handelen er mangedoblet og Bangladesh har et stort handelsoverskudd	37
3.2 Norske firmaer i Bangladesh	40
3.3 Store finansielle investeringer fra norske statlige fond	45
4. Samarbeid som engasjerer enkeltmennesker	47
4.1 Det sivile samfunn og ikke-statlige organisasjoner	47
4.2 Forsknings- og universitetssamarbeid	54
4.3 Den nasjonale kulturarven og kulturutveksling	58
5. Politikk og felles interesser	63
5.1 Har Norge og Bangladesh felles interesser?	63
5.2 Hva står igjen – og hvor går samarbeidet videre?	65
Vedlegg 1 - Kilder	67
Vedlegg 2 - Norges ambassadører og Norads stedlige representanter	68

FORORD

Femti år er et anselig stykke tid. Lenge nok til at mye har skjedd, men likevel kort nok til at mange fremdeles husker tilbake til begynnelsen. I 2022 er det femti år siden Norge anerkjente den nye staten Bangladesh og etablerte diplomatiske – og mange andre – forbindelser. Vi kan se tilbake på et rikt samarbeid som har engasjert og berørt mange og som har spent over et vidt spekter.

Historien om Norge og Bangladesh er også historien om to land gjennom viktige utviklingsperioder. For Bangladesh' vedkommende var det selvsagt om å gjøre å bygge opp et land, en nasjon, på ruinene av lang konflikt og en ødeleggende krig. For Norge var vi i en tidlig læringsfase på bistandsfeltet. Vi lærte mye av arbeidet i – og med – Bangladesh.

Norge har hele tiden vært engasjert, aktiv og til stede i Bangladesh. Tilstedeværelse hadde vi nesten fra begynnelsen, og ambassade har vi hatt i Dhaka i halvparten av de femti årene.

Vi har satt oss fore å fortelle historien om Norge og Bangladesh, i nokså full bredde, om enn ikke i full dybde. Men det er en fortelling, ikke et forskningsverk, ikke en utredning eller noen offisiell rapport. Vi har forsøkt å få med farger og nyanser, få inn enkelthendelser og personer, når det har beriket eller fargelagt historien. Aller helst med illustrasjoner som kan utdype historien.

Til å skrive fortellingen valgte vi Arve Ofstad, som har den viktige, men nokså sjeldne, kombinasjonen av tung innsikt og erfaring og en lett penn. Han har blant annet vært forskningsleder ved CMI, gjesteforsker i India, FN-koordinator på Sri Lanka og ambassadør i Zambia. Innimellom også fagdirektør i Norad, foruten at han også har skrevet fortellingen om Norges samarbeid med nettopp Zambia. Han har håndtert kombinasjonen av høye ambisjoner og knappe tidsfrister på en forbilledlig og imponerende måte.

Det er vårt håp at fortellingen kan være en nyttig og lesverdig sammenfatning av 50 års innsats og samtidig gi støtet til ny interesse for Bangladesh i Norge.

Dhaka, desember 2021
Espen Rikter-Svendsen, ambassadør

Major Activities:

Build up on Disaster and Climate Change Adaptation,
Fisheries Adaptation Technology,
Fruits and Vegetables cultivation Technology,
Seed Preservation and Vermi-compost Technology,
Farm Management,
Duck & Goat rearing,
Disease Control of Cattles,
Production of Fodder - cultivation,
Ministry of Agriculture Extension, Dept. of Fisheries,
Comprehensive Disaster Management Plan

Foto: Ambassaden i Dhaka

De første tretti årene var det bistandsvirksomheten som dominerte i de direkte forbindelsene. I tiårene etter år 2000 har bistandsvolumet blitt redusert mens samhandelen har tatt seg kraftig opp. Nå er det handel og næringsinteresser som dominerer.

ET MANGFOLDIG SAMARBEID gjennom femti år

Bangladesh feiret i 2021 sitt 50-års jubileum som selvstendig stat. Norge var blant de første landene som anerkjente den nye staten, og markerer femti år med gode relasjoner og samarbeid på flere samfunnsområder. Dette er historien om det mangslungne samarbeidet som har blitt endret, tilpasset og utviklet over tid – i tråd med økonomisk utvikling og skiftende behov i Bangladesh, og nye politiske prioriteringer i Norge. Trass i stor geografisk avstand og store forskjeller mellom de to landene, har det vokst fram interessefellesskap og kontaktflater som fortsatt vil endres og utvikles videre.

1.1 Slik begynte det

Norge anerkjente Bangladesh som selvstendig stat den 4. februar 1972, og var ett av de 25 første landene som gjorde dette. Diplomatiske forbindelser ble opprettet to måneder senere, da Bangladesh' ambassadør i Stockholm ble sideakkreditert til Norge. Norge finansierte allerede nødhjelp til flyktninger fra Bangladesh i India. Så snart det ble mulig, ble denne utvidet til å hjelpe hjemvendte og andre ofre for krigen inne i Bangladesh. Fra 1973 tilbød Norge varebistand til gjenoppbyggingen av landet og besluttet at Bangladesh skulle være et «hovedsamarbeidsland» for utviklingsbistand. I 1975 ble det utnevnt en stedlig representant for Norad (Direktoratet for utviklingshjelp) og et Norad-kontor ble opprettet. Fra 1996 ble dette oppgradert til en fullverdig ambassade. Bangladesh har i alle år opprettholdt en ambassade i Stockholm sideakkreditert til Norge.

Slik begynte de offisielle norsk-bangladeshiske forbindelsene. De tidligere kontaktene mellom de to land var begrenset og historien er lite kjent. Det dansk-norske Østasiatiske kompaniet handlet med India gjennom daværende Bengal allerede på 1600-tallet. I 1777 tok den dansk-norske staten kontroll over handelskolonien Serampore i nåværende Vest-Bengal. Den ble solgt til Storbritannia i 1839. Det var sannsynligvis handel og kontakter også inn i Øst-Bengal, og norske skip har besøkt havnen i Chittagong (nå: Chattogram) under kolonitiden. Sikkert er det at misjonærer fra den norske Santalmisjonen i India tidlig på 1900-tallet etablerte seg rundt Dinajpur og Rajshahi i nordvestlige Bangladesh. Mye senere, i 1967, overtok Santalmisjonen også et misjonsfelt i Sylhet i nordøst. Dette var omtrent den eneste faste forbindelsen mellom Norge og Øst-Bengal/Bangladesh før 1971.

Norge hadde startet sitt første bistandsprogram i Kerala i India i 1952. Dette ble etter hvert utvidet med andre programmer, mens bistanden til Pakistan begynte på slutten av 1960-tallet. Begge ble hovedsamarbeidsland for norsk bistand. Dette forsterket en økende interesse for Sør-Asia i tillegg til regionens storpolitiske betydning og kulturelle attraksjoner.

Konflikten mellom Vest- og Øst-Pakistan og frigjøringskrigen i 1971 vakte derfor betydelig oppmerksomhet både i norske media og politiske miljøer. Sympatien med øst-bengalernes sak var tydelig. De fleste politiske ungdomspartiene gikk sammen om en Støttekomite for Bangladesh som var aktiv inntil seieren var vunnet og Bangladesh ble fritt. Hjelpeorganisasjoner ble mobilisert og viljen til å hjelpe nød og deretter bidra til gjenoppbygging var stor.

BANGLADESH

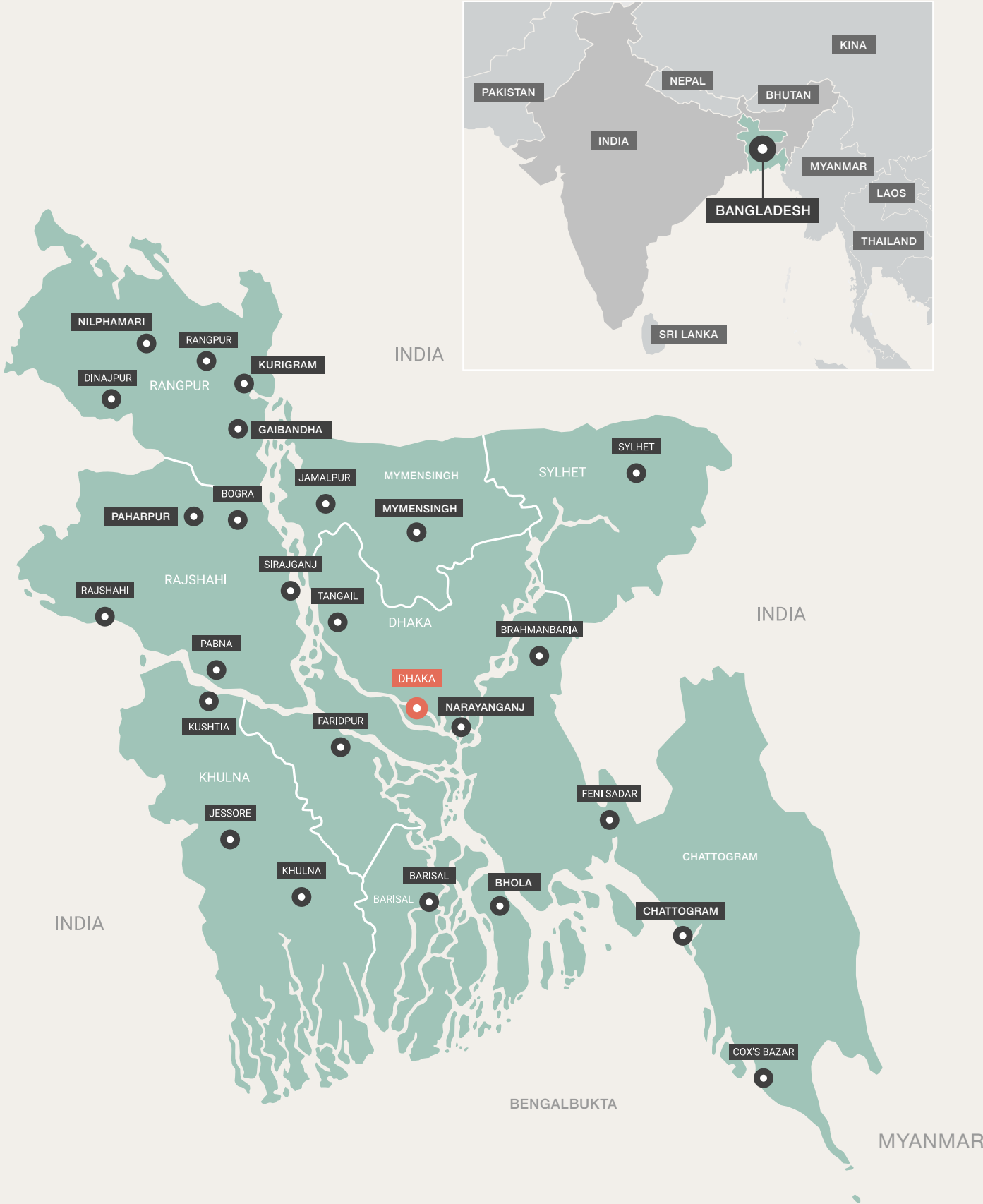

Foto: E. Rikter-Svendsen

Foto: E. Rikter-Svendsen

Store endringer gjennom femti år – fra bistand til handel og investeringer

De første tretti årene, fram til ca. år 2000, var det bistandsvirksomheten som dominerte i de direkte forbindelsene. Som vist i diagrammet, steg bistandsvolumet til over 300 millioner NOK i 1986. Deretter ble det holdt stabilt på 200-250 mill. NOK årlig fram til 1999, før det et tiår senere ble redusert til under 100 mill. i 2010. I 2008 besluttet Norge at bistanden til Bangladesh skulle legges om og flere store programmer ble trappet ned. Siden 2015 har Norge fortsatt å støtte enkelte spesielle innsatser. Som respons på den store strømmen av rohingya-flyktninger fra Myanmar i 2017, har Norge på nytt bidratt med en betydelig humanitær innsats.

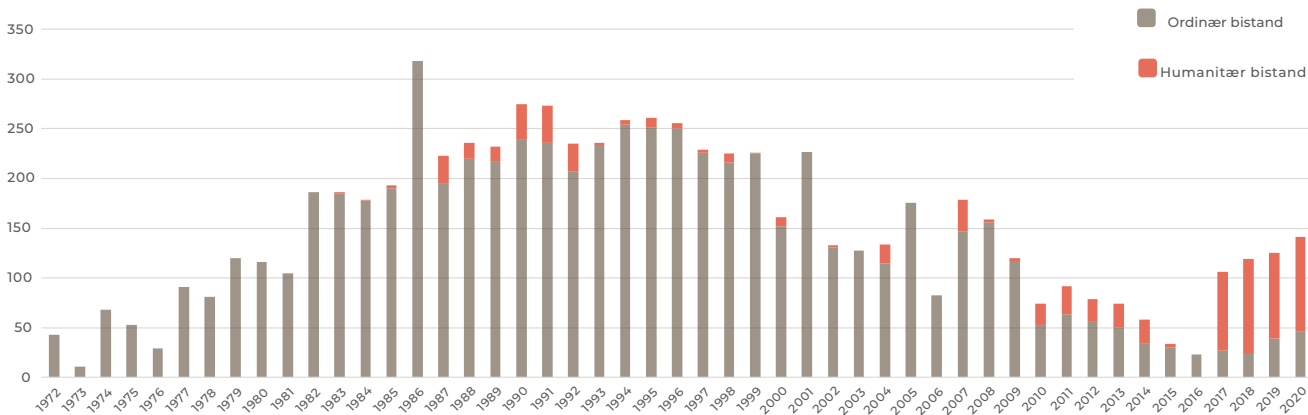
I tiårene siden 2000 har imidlertid forbindelsene endret seg dramatisk. Mens bistandsvolumet er blitt redusert, har samhandelen tatt seg kraftig opp. Som beskrevet lengre ned, er det nå handel og næringsinteresser som dominerer.

1.2 Gjenoppbygging og norske initiativ (1972-1991)

Først var det varebistand og nødhjelp –

I disse femti årene har sammensetningen av bistanden blitt endret i flere omganger; fra leveranser av importvarer, via store programmer for helse, familieplanlegging og utdanning til elve- og kysttransport, distriktsutvikling og kredittprogrammer.

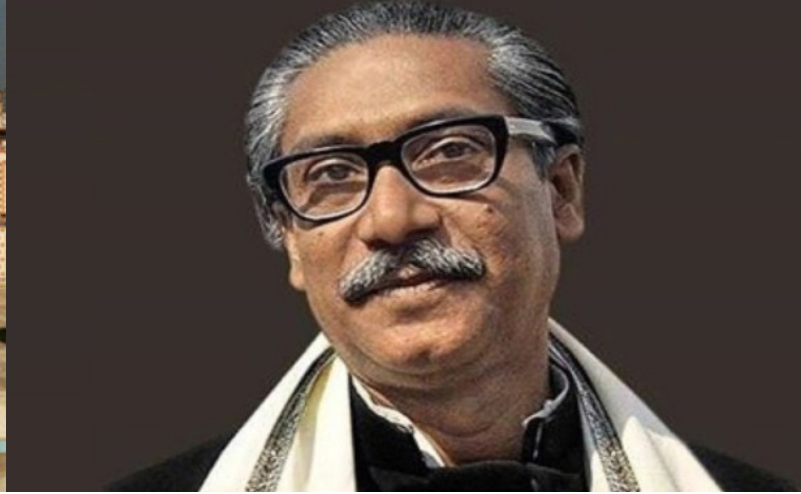
Bistand til Bangladesh (millioner NOK)

Total bilateral bistand til Bangladesh 1972-2020. I årene før 1979 er det ikke mulig å skille ut den humanitære bistanden. (Kilde: Norad)

Tara Majid - Star Mosque i Dhaka (Foto: Arve Ofstad)

Sheikh Mujibur Rahman, Bangladesh' frigjøringsleder og første president.

Parallelt har det vært bygget ut samarbeidsprosjekter innen forskning og høyere utdanning. Kulturinstitusjoner og det sivile samfunn har også mottatt støtte. Disse endringene skyldtes en kombinasjon av faktorer på både norsk og bangladeshisk side. I utgangspunktet var ønsket om å redusere lidelsene og fattigdommen i

Bangladesh avgjørende fra norsk side. For å komme raskt i gang med støtten utover nødhjelp, ble det besluttet at Norge skulle levere varer som Bangladesh trengte til gjenoppbyggingen, delvis fra Norge og delvis fra andre utviklingsland. Denne varebistanden dominerte de norske bidragene fram til rundt 1985.

– så fortsatte det med helse, familieplanlegging, distriktsutvikling, kvinner, elve- og kysttransport og tankskip

Norge ville tidlig supplere varebistanden med prosjekter som mer direkte kunne avhjelpe de store utfordringene i Bangladesh; fattigdom, sterk befolkningsøkning, svakt helse- og utdanningssystem og omfattende diskriminering av jenter og kvinner.

Mot slutten av 1970-tallet ble det enighet om at Norge skulle støtte et stort helse- og familieplanleggingsprogram sammen med Verdensbanken og andre givere. For det andre skulle Norge bidra til å styrke kvinners rettigheter og økonomiske muligheter. For det tredje gikk tre nordiske land sammen om å etablere et integrert program for å bygge infrastruktur på landsbygda og stimulere den lokale økonomien i disse distriktene. Og for det fjerde, ettersom både Norge og Bangladesh er kystland med sammenfallende interesser i ferger og annen maritim trafikk, tilbød Norge å bistå landet med kyst- og elvetransporten.

Alle de nye prosjektene var i stor grad et resultat av norske prioriteringer og initiativ. Bangladesh trengte det meste og var åpen for tilbud fra givene. Men de ønsket likevel kontroll og styring over sin egen utvikling, og det var åpenbart at noen av givernes initiativ og tilbud var mer velkomne enn andre. Deler av den nasjonale administrasjonen var også svak og manglet erfaring. Andre steder var de politiske interessene og lokale makthavere sterkt medvirkende til hva som ble gjennomført.

Det gikk meget langsomt med å få i gang kvinneprosjektene, og elvebåter var heller ikke prioritert. Enkelte distriktsprogram var åpenbart lettere å gjennomføre enn andre. Erfaringene viser at det ikke alltid var full forståelse mellom partene. Eksterne givere, som Norge, hadde heller ikke god nok kunnskap om de politiske og kulturelle forutsetningene for å kunne drive effektiv bistandsvirksomhet i den bangladeshiske virkeligheten.

Bare fire år etter uavhengigheten ble Bangladesh' første president og deretter statsminister Sheikh Mujibur Rahman drept i et militærkupp. Deretter ble landet regjert av militære ledere i 15 år. Først ut var general Ziaur Rahman. Han ble også drept grunnet interne konflikter. Etter et kort mellomspill kom et nytt militærkupp ledet av general Hussein Ershad. Han trakk seg i 1990 etter omfattende sivil uro og krav om frie valg. Da fikk landet en overgangsregjering som avholdt et ordinært valg i 1991. Deler av denne 15 års-perioden var sterkt preget av fortsatt politisk uro, demonstrasjoner og spenninger. Dette var likevel ikke så relevant for den norske bistandsinnsatsen som økte kraftig i denne perioden fra nær null til nesten 250 millioner NOK årlig.

Foto: E. Rikter-Svendsen

Foto: E. Rikter-Svendsen

I samme periode (1972-91) hadde Norge flere regjeringsskifter. Disse fikk heller ingen betydning for veksten i bistandsnivået til Bangladesh. I utviklingspolitikken var uenigheten større om andre land som Vietnam, Angola og Cuba, og om støtte til frigjøringsbevegelsene i det sørlige Afrika. I 1983 fikk Norge sin første bistandsminister, Reidun Brusletten. Hun ble etterfulgt av fire andre bistandsministre i denne perioden. Men bare Brusletten og Kirsti Kolle Grøndahl besøkte Bangladesh i sine respektive embetsperioder. Senere har det vært flere politiske besøk.

Likestilling og kvinners rettigheter – og kultursamarbeid

Fra slutten av 1980-tallet ønsket Norge å gjøre noen endringer. Den internasjonale kvinnekongressen i Nairobi 1985 stimulerte til økt engasjement for kvinners rettigheter. Norge begynte å støtte et stipendprogram for jenter på videregående skole, og delte ut støtte til kvinneverdede lokale og nasjonale organisasjoner. Norge var blant de første støtte-spillerne for Grameen Bank som introduserte mikrokreditt til fattige kvinner. I 1991 ble det utarbeidet en egen aksjonsplan for norsk støtte til kvinner i Bangladesh. Deretter ble støtten til kvinnebevegelsen trappet videre opp, samtidig som det ble lagt stadig mer vekt på større organisasjoner som også drev politisk påvirkning og holdningsskapende virksomhet.

Programmene for kvinner og spesielt Grameen Bank inspirerte en norsk sosiolog. Hun fikk Fiskeridepartementet med på å utvikle en liknende kredittordning for norske kvinner som trengte arbeid i utkantstrøk. Dette førte til opprettelse av Kvinnebanken for to

fiskerikommuner i Lofoten, og deretter tilsvarende nettverkskreditt-ordninger i flere norske kommuner. Dette er eneste kjente eksempel på at et program i Bangladesh har lagt grunnlag for et helt nytt program i Norge.

På 1980-tallet åpnet Norge for å finansiere kulturtiltak som kunne bidra til utvikling og nasjonsbygging. Dette omfattende tiltak for å bevare den tradisjonelle kulturarven, styrke nye institusjoner og ta i bruk kultur for sosial endring.

Telenett for jernbanen og kompetanse innen olje- og gassforvaltning

To nye prosjekter startet i 1985. Norge var villig til å finansiere et prosjekt sammen med Asiabanken (Den asiatiske utviklingsbanken) for å bygge et telenett langs deler av jernbanenettet, for å bedre sikkerheten for jernbanen. Dette var et høyteknologisk prosjekt med en usikker effekt på fattigdomsreduksjon, som ellers var hovedbegrunnelsen for all norsk bistand. Prosjektet ble avsluttet i 1992, og viste seg nyttig da Grameenphone – med Telenor som majoritetsseier – noen år senere skulle bygge mobilnettet utover landet og kunne benytte ledig kapasitet i kablene langs jernbanen.

Det andre prosjektet skulle bistå Bangladesh med å styrke nasjonal styring ved utvinning av olje- og gassressursene som nylig var oppdaget. Norge var da selv godt i gang med oljeproduksjon i Nordsjøen, hadde etablert det statlige oljeselskapet Statoil og bygget opp en nasjonal kompetanse som kunne matche de internasjonale oljeselskapene.

Foto: Helge M. Kristoffersen

Prosjektet skulle bygge kompetanse i Bangladesh Petroleum Institute (BPI) og Hydrocarbon Unit (HCU). Det var forventet at disse skulle bli uavhengige institusjoner som kunne være motvekt til både statselskapet Petrobangla og internasjonale selskaper. De nødvendige reformene ble imidlertid aldri gjennomført, og den norske støtten hadde begrenset verdi. Norge avsluttet prosjektet i 2005. Igjen viste det seg at prosjekter som ikke hadde tilstrekkelig eierskap og prioritet fra bangladeshiske interesser i sektoren, fikk problemer selv om intensjonene var gode.

1.3 Konsolidering og endring (1991-2010)

Den politiske situasjonen i Bangladesh roet seg noe da et sivilt styre overtok i 1991 under statsminister Khaleda Zia fra Bangladesh Nationalist Party (BNP). Likevel ble det nye store uroligheter rundt valgene i 1996 da opposisjonspartiet Awami League under Sheikh Hasina overtok. Nytt valg i 2001 brakte Begum Zia tilbake til makten. Hennes styreperiode endte denne gang med ny militær unntakstilstand fra 2006. Landet hadde i samme tidsrom også gjennomlevd en ødeleggende sykklon og flere storflommer. Trass i disse problemene hadde landet en bedre økonomisk vekst enn tidligere år.

Skiftende norske regjeringer og utviklingsministre ville likevel fortsette bistanden til Bangladesh på stabilt nivå gjennom 1990-tallet. Berlin-murens fall i 1989, kommunismens sammenbrudd og krigene på Balkan tok mye oppmerksomhet, og økt humanitær

Foto: Kristin T. Wæringsaasen

nødhjelp og bistand til gjenoppbygging ble kanalisert til landene i sørøst-Europa. Interne vurderinger i Norge førte imidlertid til et ønske om en omlegging av bistandens innhold. Dette kom tydelig til uttrykk i en ny samarbeidsavtale som ble undertegnet i 1995.

Helseprogram og elvetransport avsluttes, erstattes av stort utdanningsprogram, demokrati og menneskerettigheter

Avtalen fra 1995 betød at Norge skulle avslutte sin deltakelse i det store programmet for helse og familieplanlegging der de hadde deltatt siden 1975. I stedet skulle bidragene til utdanning trappes opp, og Norge skulle delta i det store sektorprogrammet som etter hvert ble verdens største felles sektorprogram for utdanning.

Norge skulle fortsatt støtte distriktsutvikling og kredittordninger. Et nytt prosjekt for elektrifisering av to distrikter skulle bidra til økonomisk aktivitet. Støtten til kyst- og elvetransport ble imidlertid avsluttet, etter tjue års samarbeid.

En ny dimensjon ble også lagt inn, at Norge skulle bidra til å stabilisere demokrati og menneskerettigheter. Denne støtten kunne ytes til både statlige institusjoner og til uavhengige organisasjoner. I praksis gikk det tregt å få myndighetene med på støtten til menneskerettigheter, så de norske bidragene ble i stor grad kanalisert til uavhengige organisasjoner, spesielt kvinneorganisasjoner.

Mosammat Taslima (for Grameen Bank) og Muhammad Yunus ble tildelt Nobels Fredspris i 2006.
(Foto: Det Norske Nobelinstitutt/Ken Opprann)

Foto: E. Rikter-Svendsen

I 2006 besluttet den norske Nobelkomiteen at å tildele Nobels Fredspris til Grameen Bank og dens grunnlegger og leder, Muhammad Yunus. Utdelingen av fredsprisen er alltid en stor politisk og sosial begivenhet i Norge, der kongehuset og statsminister er til stede. Dermed fikk også Bangladesh mye positiv omtale og oppmerksomhet. Tildelingen var ikke like populær i alle politiske kretser i Bangladesh.

Norsk næringsliv ble interessert i Bangladesh. Kultur- og forskningssamarbeidet styrkes

Fra ca. 2000 skjedde nye endringer i norsk politikk og relasjonene med Bangladesh. Norge hadde oppgradert Norad-kontoret til ambassade i Dhaka fra 1996. Bistandsvirksomheten var fortsatt viktigst fram til ca. 2010, men det var økende interesse også fra næringslivet og andre grupper. Den begivenheten som fikk størst langsiktig effekt, var Telenors avtale med Grameen Telecom om å etablere mobilselskapet Grameenphone som ble lansert i 1997. Det statlige investeringsfondet for utviklingsland, Norfund, gjorde investeringer blant annet i Grameenphone og BRAC. I tillegg ble det gitt blandede kreditter til flere norske eksportører av kapitalvarer.

Kultursamarbeidet fikk en ny giv med en økende interesse for den norske dramatiker Henrik Ibsen og hans samfunnsrelevante skuespill. Det kulminerte med store Ibsen-festivaler i Dhaka i 2006 og 2009. Norsk Institutt for Kulturminneforskning (NIKU) ble engasjert for å renovere samlingen av samtidskunst i det nasjonale kunstgalleriet til Shilpakala Academy, og et samarbeid om fotojournalistikk ble startet opp.

Forskningssamarbeidet økte med framveksten av høyt kvalifiserte institusjoner i Dhaka, bl.a. innen helseforskning. Samarbeidet om samfunnsforskning mellom Chr. Michelsens Institutt (CMI) i Bergen og Bangladesh Institute for Development Studies (BIDS) som hadde startet på 1970-tallet, fortsatte og et nytt masterprogram i offentlig politikk og forvaltning ble utviklet i samarbeid mellom universiteter i Dhaka, Kandy (Sri Lanka), Kathmandu (Nepal) og Bergen.

1.4 Handel, investeringer og bredere samarbeid (2010-)

Bistandsinnsatsen legges om og trappes ned

Tidlig i 2008 besluttet Norge å legge om samarbeidet med Bangladesh. Bistandsvolumet skulle trappes ned og mange store programmer skulle avsluttes. Den norske staben på ambassaden som hadde forvaltet og fulgt opp bistand, ble skåret raskt ned de påfølgende år. Større vekt skulle legges på bilaterale interesser særlig innen næringslivet, men også de bredere kontaktflatene innen kultur, forskning og organisasjonslivet skulle stimuleres videre.

Parlamentsbygningen i Dhaka. (Foto: Kristin T. Wæringsaasen)

Ahsan Mazil, tidligere bolig for Nawab i Dhaka, nå museum. (Foto: E. Rikter-Svendsen)

Dette ble delvis begrunnet med at Bangladesh hadde hatt en økonomisk vekst som gjorde landet mindre avhengig av internasjonal bistand. Utviklingsminister Erik Solheim som hadde tiltrådt i 2005, mente at det var større behov for bistand til andre formål andre steder. Han la stor vekt på temaer som klima, konflikt-rammede land, og tiltak for å begrense ulovlig og uetisk kapitalflukt. Spesielt skulle Norge bevilge store beløp for å redusere avskoging i Brasil og andre land. Også i land som Angola og Cuba ble bistanden lagt om og trappet ned.

Nedtrappingen kom som en stor overraskelse i Bangladesh. Den kom på et uheldig tidspunkt da det var en uavklart politisk situasjon og interim-regjeringen med støtte fra det militære var presset i arbeidet med mange reformer. Den fikk ikke organisert nytt valg før i desember. For noen av Norges samarbeidspartnere kom nedtrappingen brått, og planlagte aktiviteter måtte skrinlegges, mens andre partnere hadde flere givere og var derfor ikke så sårbare. Partnerne hadde imidlertid vært vant til at Norge var en forutsigbar partner. Særlig var skuffelsen merkbar blant kvinneorganisasjonene som hadde betraktet Norge som en god alliert.

Klesimporten mangedobles. Nye investeringer fra bedrifter og statlige fond

På denne tiden hadde Bangladesh fortsatt en økonomisk vekst på over 5 prosent årlig, trass i de politiske utfordringene. I årene etter 2010 steg denne videre til 6 prosent og hele 8 prosent i 2019. Mye skyldtes inntekter fra arbeidsmigrasjon til Midtøsten. Veksten var særlig stor i den eksportrettede kles-

industrien. Dette fikk også konsekvenser for handelen med Norge. Eksporten fra Bangladesh til Norge var allerede i 2010 kommet opp i ca. 500 mill. NOK, et femdobbel beløp i forhold til bistanden det året. Deretter steg Norges import videre til den nådde 2 500 mill. NOK i 2020. Da var et tidligere slagord om «trade – not aid» blitt en virkelighet.

Grameenphone er fortsatt den største norske enkelt-investeringen i Bangladesh, men andre bedrifter har fulgt etter. Varner-konsernet har et innkjøpskontor, Bergen Engines følger opp leveranser av generatorer, og Nordic Woods importerer trestolper for elektrisitets-nettet. Scatec forbereder et solenergi-prosjekt. Jotun investerer i malingsproduksjon, DNV har interesser tilknyttet skipsbygging, mens Porsgrund Porselæns-fabrikk og flere andre bedrifter har produksjons-avtaler og annet samarbeid. De største finansielle investeringer er imidlertid kommet fra Norfund og Statens Pensjonsfond Utland (SPU) som til sammen hadde investert ca. 2 500 mill. NOK i Bangladesh ved utgangen av 2020.

Faglig bistand gjennom multilaterale organisasjoner

Norge var fortsatt villig til å finansiere enkelte prosjekter, fortrinnsvis faglig bistand som kunne forvaltes av multilaterale organisasjoner. Utviklingsminister Erik Solheim ønsket å bedre forholdene i skipsoppbyggingsindustrien som fant sted på strendene omkring Chattogram, og tok kontakt med International Maritime Organization (IMO). Dette resulterte i en avtale mellom Norge, Bangladesh og IMO om programmet Safe and Environmentally Sound Ship Recycling (SENSREC).

Skulpturen "Friendship" av Jasmin og Anowara, fra utstillingen *Wings of Hope*, Dhaka 2016.

Foto: E. Rikter-Svendsen

Det ble også inngått avtaler med UNDP om støtte til videreutvikling av et program for krisehåndtering og forebygging av flom og andre naturkatastrofer, med ILO om styrking av arbeidernes rettigheter i eksportrettet industri, og med UNIDO om bedre bruk av plast og mot plastforsøpling i havet. Videre har Norge støttet UN Womens prosjekt for å kartlegge kvinners sårbarhet som følge av klimaendringer, IFCs prosjekt for å bedre bankvesenets tilgjengelighet for kvinner, og Asiabankens oppfølging av kompetansebygging i gasssektoren.

Humanitær innsats for flyktningene

Dessverre ble slutten av 2010-tiåret preget av nye humanitære utfordringer, da nær en million rohingyaer i 2017 ble fordrevet fra Myanmar over grensen til Bangladesh. Norge fulgte oppfordringene fra Bangladesh om humanitær bistand, sammen med FN-systemet og internasjonale hjelpeorganisasjoner. Norske hjelpeorganisasjoner stilte også opp.

De langsiktige båndene

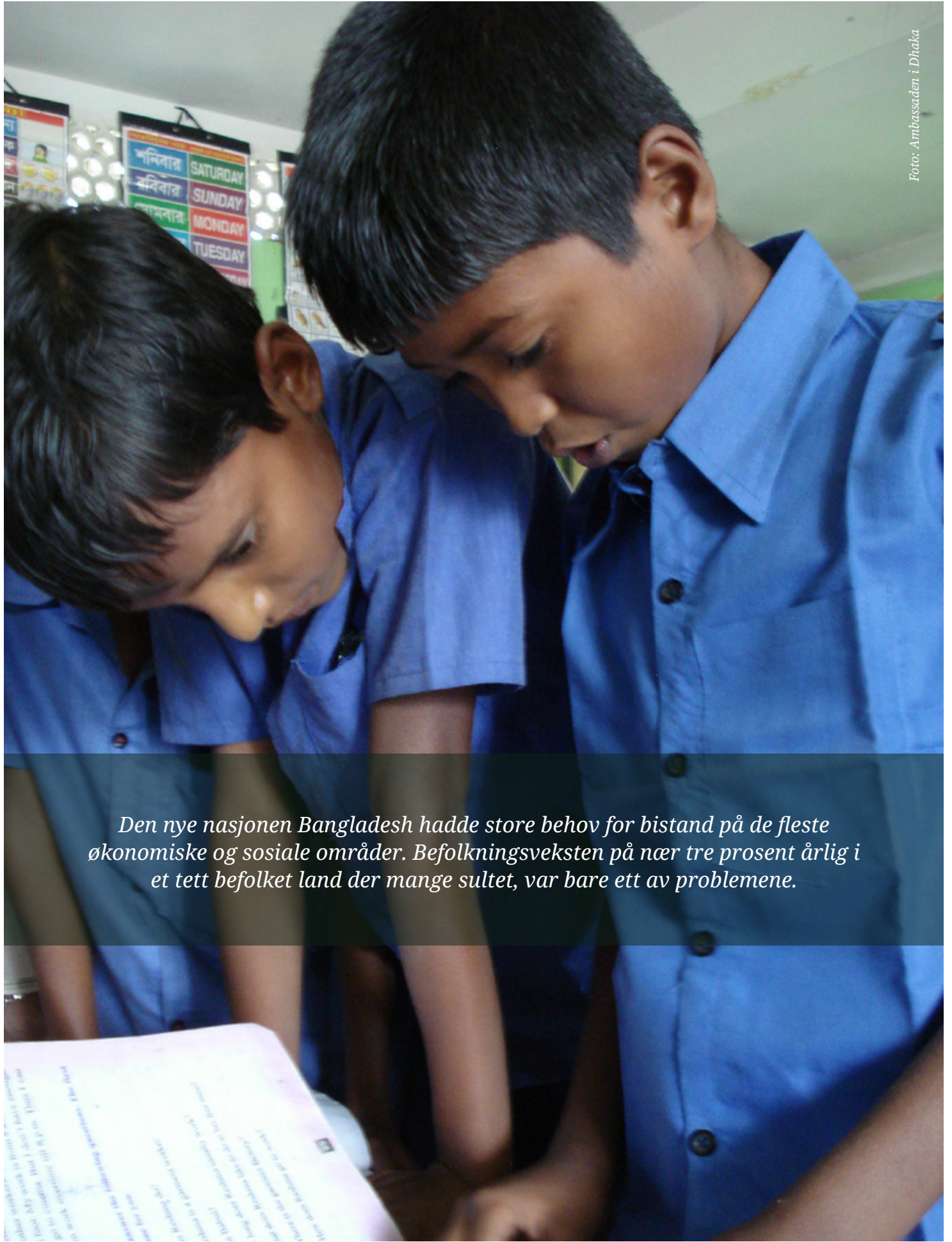
Gjennom femti år har mange nordmenn og bangladeshere hatt kontakt og samarbeidet. Mange prosjekter og programmer har vært gjennomført, de fleste er avsluttet, men minner og kontakter består. Noen organisasjoner, institusjoner og bedrifter fortsetter samarbeidet og kontaktene, med eller uten økonomisk støtte fra statlige organer. De politiske båndene har variert gjennom årene, men landene har fortsatt felles interesser både bilateralt og internasjonalt. På det individuelle plan er det også knyttet nye bånd. Flere hundre bangladeshere har studert i Norge,

og noen har valgt å bli. Andre har reist til Norge av ulike grunner, som jobb eller kjærlighet. I 2021 var det ca. 1300 personer i Norge som er innflyttere fra Bangladesh, og i tillegg ca. 450 som er født i Norge av foreldre som er innflyttere. Mange av dem er norske statsborgere. Noen er engasjert i samarbeid med organisasjoner og institusjoner i Bangladesh, mens mange holder god kontakt på andre måter.

Ved inngangen til 2022 er flere norske organisasjoner fortsatt aktivt til stede i Bangladesh. Den eldste av disse er Santalmisjonen, nå Normisjon, som har vært der siden lenge før uavhengigheten. Strømmestiftelsen og Plan Norge har langsiktige støtteprogrammer med sine partnere, og flere organisasjoner driver utveksling gjennom Norec. Norsk forskning og høyere utdanning driver forskningssamarbeid og utveksling av studenter og lærekrefter. Norske bedrifter har etablert seg i Bangladesh, og norske klesprodusenter bidrar til inntekter for tusenvis. Hvem kan spørre om hvordan dette vil utvikle seg for fremtiden?

De neste kapitlene gir mer informasjon om samarbeidet gjennom femti år.

Den nye nasjonen Bangladesh hadde store behov for bistand på de fleste økonomiske og sosiale områder. Befolkningsveksten på nær tre prosent årlig i et tett befolket land der mange sultet, var bare ett av problemene.

2

BISTANDSVIRKSOMHETEN

2.1 De første årene: Import av innsatsvarer for å styrke økonomien

De første årene hadde Bangladesh stort behov for bistand til gjenoppbygging etter frigjøringskrigen og til å få produksjonen i gang både i landbruket og industrien. Eksporten var nesten stanset opp, og landet trengte sårt valuta til import. Store bistandsyttere var villige til å importere innsatsvarer, og Norge så også dette som den beste måten å bidra på. De første årene var det heller ikke enkelt å finne andre gode mekanismer for å distribuere bistandsmidler, med unntak av de humanitære organisasjonenes nødhjelpsoperasjoner.

Det første tiåret var nesten hele den norske bistanden i form av varebistand, altså varer innkjøpt i Norge eller andre land, og levert gratis til Bangladesh. Myndighetene sto så fritt til å gi disse videre gratis eller subsidiert til institusjoner som trengte dem, eller de kunne selges til industrien og på det åpne markedet. Fram til 1985 utgjorde varebistanden rundt 70 prosent av bistanden, og noe fortsatte til utpå 1990-tallet.

Kunstgjødsel. De største leveransene i den norske varebistanden var kunstgjødsel, hvorav omtrent halvparten var levert direkte fra Norge, pluss noe levert fra Yara (da Norsk Hydro) sin fabrikk i Qatar. Mange andre givreland ga også kunstgjødsel. Samlet sett var denne svært viktig for å styrke matproduksjonen, som økte med fem prosent årlig i denne perioden. Bangladesh produserte noe kunstgjødsel selv, men langt fra tilstrekkelig til å dekke etterørselen, som økte med 10 prosent årlig. Derfor anses

kunstgjødselimporten, også den som ble finansiert av norsk varebistand, som avgjørende for styrkingen av landets matproduksjon det første tiåret.

Det ble imidlertid tidlig reist spørsmål om de fattigste, de med lite jord, fikk nytte av denne bistandsformen. Da myndighetene reduserte subsidiene på kunstgjødsel på 1980-tallet, ble dette spørsmålet enda mer relevant. Ulike analyser fant at det var vanskelig å vurdere den samlede fordelingseffekten, ettersom større landbruksproduksjon samtidig gjorde at flere fikk arbeid, og mer mat ble tilgjengelig.

Aluminium, kobber, sink, jern – og papirmasse

Norge leverte også andre bulkvarer som aluminium, jernlegeringer, sink, kobber og papirmasse, som varebistand. Dette var viktige innsatsvarer for industrien. Mens Norge leverte bare 5 prosent av kunstgjødselen, ble over 50 prosent av jernmangan og andre jernlegeringer og av andre metaller som sink og aluminium levert fra Norge i denne perioden. Leveransene av papirmasse var også viktige, siden de gikk til produksjon av alt fra lærebøker og avispapir til innpakning, papp og kartong.

En annen del av varebistanden var import fra andre utviklingsland, såkalt «importstøtte». Her ble det importert andre innsatsvarer som sement, rågummi, asfalt og oljeprodukter, i tillegg til aluminium. Dette var også varer som Bangladesh trengte ettersom landets egen produksjon var alt for liten til å dekke behovet.

En evaluering av den samlede varebistanden fra Norge fram til 1985, konkluderte med at storparten av disse

Norge leverte mye kunstgjødsel som varebistand.
(Foto: Magnus Rustøy)

En av innsatsvarene til industrien var aluminium fra Norge.
Det ble også brukt til enkle ting som fat til husholdningen.
(Foto: Magnus Rustøy)

varene var nødvendige innsatsvarer for økonomien, og at de sannsynligvis hadde bidratt til høyere produksjon i både industri og landbruk. Importen finansiert av Norge var imidlertid bare en liten del av all varebistand til Bangladesh disse årene, slik at det var vanskelig å vurdere tilleggsbetydningen av Norges bidrag.

Noen varer ble helt feil. Det var imidlertid noen unntak fra den gjennomgående positive vurderingen av varebistanden. Det gjaldt bl.a. medisiner, som ikke var godkjent av bangladeshiske myndigheter, og import av håndsprøyter til landbruket som viste seg å være alt for kostbare og dessuten konkurrerte med nasjonal produksjon. Det ble også levert utstyr til en sjømannsskole i Chattogram, men som var uegnet til formålet. I disse tilfellene var det aktive agenter for de norske produsentene som, i ledtog med lokale konsulenter, på ureglementert vis fikk myndighetene til å framstille dette som viktige behov og dermed fikk Norad til å akseptere forespørselen.

Nedtrapping. I perioden etter 1985 ble varebistanden trappet ned mens en økende del av bevilgningene ble brukt på prosjekter og programmer som klarere identifiserte mottakerne. Noe import av bulkvarer fra andre land fortsatte imidlertid, mens norske leverandører ble for kostbare. I 1990 ble det gitt ekstraordinær støtte til import av olje på grunn av de økte oljepriser som følge av Kuwait-krigen.

Etter syklonen våren 1991 ble en stor del av de budsjetterte midlene til varebistand omdisponert til nødhjelp som hvete og matolje. I 1992 ble varebistanden gitt til Grameen Bank for rehabilitering etter syklonens herjinger. Fra 1993 ble varebistanden

brukt til innkjøp av stolper og utstyr til programmet for elektrifisering av enkelte distrikter. I realiteten var dette del av prosjektbistanden og fra 1995 var det ikke lenger en egen budsjettpost for varebistand eller importstøtte.

Dette smelteverket for sink - tidligere Det Norske Zinkkompani AS, nå Boliden Odda - var blant verkene i Norge som leverte viktig varebistand til Bangladesh. (Foto: Joar Øygard)

Den norske økonomen Just Faaland (t.h.) ble utnevnt til Verdensbankens første representant etter ønske fra bangladeshiske myndigheter. Her hilser han på finansminister Tajuddin Ahmed (t.v.) i 1974. (Foto: Chr. Michelsens Institutt)

Just Faaland var Verdensbankens representant og etablerte nyttige kontakter for norsk-bangladeshisk samarbeid

Kort tid etter uavhengigheten ble Bangladesh medlem av Verdensbanken. Den utnevnte nordmannen Just Faaland som sin første representant i Bangladesh. Historien begynte egentlig ved at Faaland, som ung økonom, arbeidet i en gruppe rådgivere fra Harvard universitetet i Pakistans plankommisjon på slutten av 1950-tallet. Der ble han også kjent med mange bengalere fra Øst-Pakistan som arbeidet i den felles kommisjonen. Etter uavhengigheten ble disse, med økonomen Nurul Islam i spissen, ledende i Bangladesh' egen planetat. De anbefalte Verdensbanken å engasjere Faaland. Han ble der kjent for å snakke Bangladesh' sak, til tider mot sine overordnede i Verdensbanken. Etter to år returnerte Faaland til Bergen, som direktør for utviklingsforskningen han selv hadde initiert ved Chr. Michelsens Institutt (CMI). Fra CMI i Bergen innledet Faaland et forsknings- og utredningssamarbeid med Bangladesh Institute of Development Studies (BIDS) som varte i over 20 år.

“Den kunnskapsrike og banebrytende rollen som Just Faaland har hatt, fortjener en spesiell anerkjennelse. Som første representant for Verdensbanken i Bangladesh, utnevnt etter en spesifikk forespørsel fra Bangladesh Planning Commission, etablerte han nære personlige relasjoner med sentrale beslutningstakere, fagfolk og akademikere. Denne sosiale kapitalen delte han med norske myndigheter, som dermed fikk en direkte kanal for å etablere gode arbeidsrelasjoner med både regjeringen og andre sentrale personer i Bangladesh.”

*Rehman Sobhan,
Chairman, Centre for Policy Dialogue, oktober 2021*

Tradisjonelle elvebåter var den viktigste transportmåten for både mennesker og gods. Norge og Nederland ville gi støtte til forbedringer, men etter mange studier og forsøk ble dette løst av seg selv. (Foto: Helge M. Kristoffersen)

2.2 Kysttransport, elvebåter, oljetanker og skipsopphugging – felles maritime interesser?

Bangladesh og Norge har i hvert fall én ting til felles: lange kystlinjer, elver og hav og skip og båter som frakter mennesker og gods. De deler også en interesse for å beskytte kystlinjen og havbunnen, og ressursene som finnes der. Derfor mente noen i begge land at dette var et område der de burde samarbeide.

De første kaianleggene og studier. Allerede i 1975 ble det identifisert flere prosjekter der Norge kunne bistå Bangladesh med å utbedre den viktige transporten av gods og mennesker på de utallige elvene og i kystsonen. Den første avtalen med Bangladesh Inland Water Transport Authority (BIWTA) ble inngått i 1978. Den medførte at det ble bygget tre nye kaianlegg som stod ferdige i 1981; to i Narayanganj og ett i Khulna. Samme år ble det vedtatt å bygge ytterligere to kaianlegg og utrede om elveløpet Lakhya (Shitalakshya) kunne benyttes av motoriserte elvebåter.

Flere studier og fyrlykter. Det ble gjort mange studier både av elveløp og muligheter for mudring, vannstandsmålinger, samt analyser av transportmengder og -behov. Mulighetene for å styrke de statlige skipsverftene ble også vurdert, med et særlig fokus på BIWTAs eget skipsverft i Barisal. Det kom lite konkret ut av disse studiene. Det ble imidlertid kjøpt inn reservedeler og nye fyrlykter og lysbøyer for å bedre navigasjonen, bl.a. langs leden til Sylhet. I 1986 ble det bl.a. levert 135 fyrlykter basert på solcelledrift, en helt ny teknologi for Bangladesh.

Flytebrygger, ofte kalt pontonger, var helt nødvendige kaianlegg for elvebåtene. De var fleksible når vannstanden varierte og elvene skiftet løp. Bilde fra 1994. (Foto: Arve Ofstad)

BIWTA hadde problemer med installasjon og drift av disse og i 1989 – etter fire år – stod fortsatt 44 av dem på lager.

Flytebrygger. Fra 1982 fortsatte Norad å finansiere bygging av brygger, men nå i hovedsak flytebrygger (pontonger) og reparasjon av slike. En varierende vannstand og endringer i elveløp gjør flytebrygger til den klart foretrukne løsningen de fleste steder. Det hadde hendt at store betongbrygger ble stående midt i rismarkene når elven skiftet retning. BIWTA mente derfor å ha behov for minst 1400 nye pontonger for å dekke samtlige passasjerbåtterminaler i hele landet. Norad betalte for ti av disse i tillegg til reparasjon av 12 eksisterende pontonger.

Vedlikeholdsverksted i Barisal. Etter mange års studier ble det i 1989 endelig vedtatt at den tredje fasen av bistandsavtalen mellom Norad og BIWTA skulle omfatte en opprustning av BIWTAs vedlikeholdsverksted Barisal Marine Workshop (BMW). Da viste det seg i tillegg at verkstedets egen slipp var utsatt for sterk erosjon og at en utbedring ville beløpe seg til flere millioner kroner. Norad var likevel villig til å vurdere en ekstrabevilgning, men de besluttede myndigheter i Ministry of Shipping og Plankommisjonen stilte seg kritisk til dette.

Til og med en ny ledelse i BIWTA var skeptisk. Forslaget fra diverse konsulenter om norsk finansiering av opprustning var nemlig i strid med myndighetenes egne planer for reform og mulig privatisering av BMW. En ny utredning avdekket en rekke andre svakheter ved BMW som hadde liten

Elvebåtene er fortsatt viktige transportmidler (Foto: Ambassaden i Dhaka)

Mye handel og mange andre aktiviteter foregår på elvene. Norge ville bidra til at elvene ble holdt farbare, og trygge ved fyrlykter. (Foto: E. Rikter-Svendsen)

omsetning, store overheadkostnader og en lite reformvennlig ledelse. Hele prosjektet ble kansellert 1992 – snaue tre år etter at det var vedtatt.

Tradisjonelle elvebåter. I årene 1982-84 ble det foretatt en litt annerledes studie. Den handlet om de tradisjonelle elvebåtene, den aller viktigste transportmåten for både mennesker og varer. På den tiden var det anslagsvis rundt 500 000 tradisjonelle elvebåter, drevet av seil eller rodd og staket fram overalt. Disse stod for rundt 90 prosent av all passasjertrafikk på elvene og en vesentlig del av ristransporten fra titusener landsbyer til lokale markeder og større lagerplasser. Norge og Nederland gikk derfor sammen om å finansiere en grundig kartlegging av denne sektoren og komme med forslag til tiltak. Studien vakte mye oppmerksomhet og ble senere utgitt som bok.

Men det tok tid før forslagene ble fulgt opp. BIWTA og øvrige myndigheter syntes ikke dette hadde prioritet. Til slutt ble det i 1990 startet en pilotstudie for å bedre navigasjonen til disse seilbåtene. Da hadde imidlertid flere av båtene fått billige kinesiske motorer som var blitt introdusert for å pumpe vann til vanningskanalene for rismarkene, og som utenom sesongen kunne brukes i elvebåtene. Pilotprosjektet ble dermed avsluttet i 1993.

En foreløpig avslutning. Så sent som i 1989 ble elvetransport fortsatt betegnet som en hovedsektor for norsk bistand til Bangladesh, og den tredje samarbeidsavtalen ble undertegnet. Ettersom prosjektet med verftet BMW ble kansellert, ble bare deler av avtalen gjennomført. Hele programmet innen denne sektoren ble så avsluttet i 1995.

Nye samarbeidsmuligheter?

Skipsopphugging. Mer enn ti år etter avslutning av samarbeidet om kyst- og elvetransport, tok Norge initiativ til et mulig samarbeid for å bedre forholdene ved skipsopphuggingen som foregikk i stort omfang på strendene omkring Chattogram. Denne virksomheten var da totalt uregulert. Den hadde store negative konsekvenser for miljøet og betydelig helsefare for arbeiderne. Skipsopphugging ble ikke registrert som en ordinær industribransje før i 2011. Bangladesh er det land i verden som hugger opp flest skip. Virksomheten utføres fortsatt for det meste i strandkanten der skipene seiles for full kraft opp på stranda. Som en stor skipsfartsnasjon har Norge en stor interesse i at resirkuleringen av gamle og utgåtte skip blir miljømessig trygg.

Norge inngikk derfor i 2009 avtale med International Maritime Organization (IMO) om en forstudie, som resulterte i en avtale fra 2014 mellom Bangladesh, Norge og IMO om programmet Safe and Environmentally Sound Ship Recycling (SENSREC). Denne har et mål om å yte faglig bistand slik at Bangladesh kan tilslutte seg Hong Kong-konvensjonen fra 2009 om trygg skipsopphugging. Dette forutsetter bl.a. at farlig avfall håndteres forsvarlig og at arbeiderne får tilstrekkelig opplæring og beskyttelsesutstyr. Inntil dette skjer, vil mange rederier ikke tillate at deres skip hugges i Bangladesh. Det finnes også en global kampanje mot opphugging på stranda («beaching»). Norges Rederiforbund gjorde et vedtak i 2015 om å fraråde sine medlemmer å sende sine skip til opphugging på strendene i Bangladesh, India og Pakistan. Rederiforbundet samarbeider samtidig

Kombiskipet olje/ malm MS Banglar Noor ble kjøpt inn av Norge og seilte under bangladeshisk flagg i fem år 1977-82. Det sparte inn valuta, men var ikke så velegnet som ønskelig. (Foto: Sjøhistorie.no)

Plastforsøpling er et stort problem for alle, både på land og i havet. Et UNIDO-prosjekt skal finne mer bærekraftig bruk. Her er Gulshan Society President Sakhawat Abu Khair Mohammed og tidligere ambassadør Sidsel Bleken med på et Ocean Cleanup prosjekt. (Foto: Kristin T. Wæringsaasen)

Bangladesh Shipping Corporations første tankskip ble kostbart – for Norad

Parallelt med planene for elve- og kysttransport, ble det i 1976 vedtatt at Norad skulle finansiere kjøp av en oljetanker for det statlige Bangladesh Shipping Corporation (BSC). Det skulle gi større nasjonal kontroll over oljeimporten og spare valuta. Slik ble det kombinerte olje- og malmskipet M/S Vestan på 90 000 tonn dw kjøpt inn våren 1977 fra Rasmussens Rederi i Stavanger. Skipet ble døpt om til Banglar Noor og fire norske offiserer ble rekruttert for å bistå med driften.

Men allerede på den første turen oppstod det problemer som skyldtes mangel på kvalifisert mannskap både ombord og til lossing av skipet. Etter anmodning fra BSC utvidet Norad bistanden til også å omfatte en kontrakt med et norsk rederi for å drifte skipet fra januar 1978. Denne kontrakten ble etter vel tre år overtatt av et annet rederi, samtidig som at det ble gitt opplæring i Bangladesh og videreutdanning i Norge. I 1979 var skipet i god driftsmessig stand og fraktet ca. 790 000 tonn tungolje motsvarende omtrent 75 prosent av landets importbehov.

Da den andre managementkontrakten utløp, ønsket BSC likevel ikke å overta ansvaret for videre drift. I august 1982 ble skipet ble solgt med et verditap på ca. 20 mill. NOK.

En vurdering foretatt av Norad i 1983 slo fast at bortsett fra en betydelig innsparing av valuta mens skipet var i drift, hadde prosjektet ikke gitt tilfredsstillende resultater. Skipstypen viste seg å være et dårlig valg og kombinasjonen malm/olje gjorde både rengjøring av tankene og lasting og lossing komplisert og kostbart. Innkjøpet var imidlertid ordnet direkte mellom BSC og en norsk mekler uten at Norad hadde vært involvert. Opplæringen var heller ikke optimal og lite ble gjort for opplæring av høyere offiserer. Tilsynelatende var BSC lite engasjert i skipet så lenge Norad betalte driftskostnadene og de norske offiserene. Erfaringene tilsa at heller ikke Norad hadde tatt tilstrekkelig ansvar for å sikre god kvalitet i dette prosjektet.

Skipsopphugging og -gjenvinning er en stor næring for Bangladesh og foregår på strendene rundt Chattogram. Norge støtter Bangladesh gjennom den internasjonale skipsfartsorganisasjonen IMO for å gjøre dette på en trygg og bærekraftig måte. (Foto: E. Rikter-Svendsen)

med IMO for å gjøre skipsopphuggingen trygg, miljøforsvarlig og bærekraftig.

Etter en innledende fase har SENSREC fokusert på kapasitetsbygging i relevante bangladeshiske institusjoner. Fra 2021 skal IMO bistå videre med standardsetting, lovgivning og oppfølging av Hong Kong-konvensjonens krav. IMO vil bl.a. gi faglig bistand til etableringen av et anlegg for å håndtere, lagre og helst gjenbruke farlig avfall. Dette er en av forutsetningene for at Bangladesh kan tilby en pålitelig og miljømessig sikker tjenesteleveranse med trygge arbeidsplasser og inntekter for både arbeiderne og landet. Flere verft er kommet langt i å oppgradere til Hong Kong-konvensjonens krav, og Bangladesh har som mål å ratifisere Hong Kong-konvensjonen i 2023.

Havets ressurser. Norge og Bangladesh har i økende grad felles interesser av en god forvaltning av havets ressurser og begge land er avhengig av å begrense forurensning og sikre bærekraftig forvaltning av fisk og andre marine ressurser. Norge har bistått Bangladesh med kartlegging av kontinentalsokkelens yttergrense og faglig rådgivning til kravet om å få dette internasjonalt akseptert av FNs Kontinentalsokkel-kommisjon.

I 2018 var forskningsskipet R/V Dr. Fridtjof Nansen på tokt i Bengalbukta for å bistå med kartlegging av fiskebestanden. Dette skipet eies av Norad, driftes av Havforskningsinstituttet i Bergen og opererer som del av et norskstøttet program under Food and Agriculture Organization (FAO)s Fiskeriavdeling.

I et samarbeid med UNIDO har Norge siden 2019 støttet et prosjekt for å finne mer bærekraftig utnyttelse av plast, redusere plastforsøpling og minske marin plastforsøpling i Bangladesh.

2.3 Store programmer for helse, familieplanlegging og utdanning var viktige løft

Helse og familieplanlegging. Den nye nasjonen Bangladesh hadde store behov for bistand på de fleste økonomiske og sosiale områder. Befolkningsveksten på nær tre prosent årlig i et tett befolket land der mange sultet, var bare ett av problemene. Allerede i 1974 ble Verdensbanken bedt om bistand til et større befolkningsprosjekt. De fikk med seg FNs befolkningsprogram UNFPA og flere giverland, som Norge, på en felles finansiering av dette. På 1960-tallet var frykten for «befolkningsbomben» blitt nesten like stor som frykten for atombomben. Dette preget også norsk politikk på den tiden, og det norske Stortinget hadde i 1970 vedtatt at minst 10 prosent av norsk global bistand skulle brukes til familieplanlegging.

Norge sluttet seg derfor til avtalen mellom Bangladesh og Verdensbanken som ble inngått i 1975. Dette passet også med norsk politikk som tilsa at en større del av de norske bidragene skulle gå til sektorprogrammer, gjerne i samarbeid med de multinasjonale organisasjonene. Hele programmet skulle øke kapasiteten for å utdanne personell til helse- og familieplanleggingsarbeidet, drive motivasjons- og opplysningskampanjer og bygge opp en forsknings- og evalueringsvirksomhet. Den norske støtten var øremerket til å bygge sju skoler for «familierådgivere» (family welfare visitors).

*Helsearbeider argumenterer for familieplanlegging og demonstrerer prevensjonsmetoder.
(Foto: Ole Bernt Frøshaug)*

*Bangladesh er et av verdens tettest befolkede land. Befolkningsøkningen er imidlertid sterkt redusert, takket være felles innsats.
(Foto: Niloy Biswas, Unsplash)*

Disse skulle kunne utføre praktisk jordmor- og familieplanleggingsarbeid og dessuten foreta forebyggende helsearbeid i landdistriktene.

Oppstarten var langsom av flere grunner, og Norge sa seg etter hvert villig til å omdisponere midler til andre prioriterte formål innen sektoren, som helseklinikker for kvinner, mor og barn. I 1981 gikk Norge med i neste fase av hele programmet med økte bidrag. Norge deltok også aktivt i diskusjonen om hvordan programmet ble gjennomført. Mange av givnerne mente det fra bangladeshisk side ble lagt for mye vekt på sterilisering framfor andre prevensjonsmetoder. De advarte samtidig mot for sterk vekt på økonomiske incentiver for både pasienter og personell. Norad påpekte dessuten at mens over tusen helsesentra var bygget, var det få som fungerte bra.

Denne kritikken førte til at Sverige trakk seg ut, mens Norge og de øvrige partnerne fortsatte fra 1985 inn i fase 3. Norge var da ett av de største giverlandene og bidro med nær 20 prosent av totalbudsjettet til programmet. Dette ble en stor og viktig del av Norges bidrag til Bangladesh i omtrent tjue år – fram til 1997. Fra slutten av 1980-tallet ble resultatene av denne felles innsatsen mer synlige. Da var helsetiltak for mor og barn blitt bedre utbygget, kvinnenes stilling var styrket, flere brukte prevensjon og befolkningsveksten falt. I programmets fjerde fase, 1991-95, bidro Norge med ca. 5-6 prosent av totalbudsjettet. I denne fasen skulle programmet omfatte bedring av kvinners helse generelt, styrket primærhelsetjenester for barn og bedre kvalitet på tjenestene ved svangerskap og fødsel.

De norske bidragene ble avsluttet i 1997. Bangladesh hadde da gjort store framskritt i helsesektoren. Spedbarnsdødeligheten var gått ned fra 150 til 83 per 1000 fødte, barne- og mødredødeligheten hadde falt kraftig og befolkningsøkningen var redusert til rundt 1,6 prosent årlig. Myndighetene hadde stått for hovedinnsatsen, men giverbidragene var vesentlige for å framskynde de gode resultatene.

Utdanning var en annen hovedutfordring for det nye landet etter frigjøringen. Landet hadde en liten velutdannet elite og en middelklasse med litt utdanning. Men få hadde grunnskole og rundt 75 prosent av den voksne befolkningen var analfabeter. Det var behov for å styrke alle deler av utdannings-systemet fra grunnskole til universitet, yrkes- og voksenopplæring. Myndighetene satset derfor sterkt med en gang på å øke utdanningstilbudet, mens de appellerte for ekstrabidrag fra internasjonale givere.

Det første tiåret ga Norge ingen direkte bistand til utdanning, annet enn gjennom noen mindre private organisasjoner. Men fra 1985 begynte Norad med leveranser av papir til skolebøker gjennom UNICEF. Utover 1990-tallet ble samarbeidet utvidet med nye programmer; som å styrke utdanning av spesialpedagoger for funksjonshemmede, og et stort stipend-program for jenter på videregående skole. I den nye samarbeidsavtalen i 1995 ble det enighet om at utdanning – med vekt på grunnutdanning – skulle bli en av de tre hovedsektorene for norsk bistand de kommende årene. Dette passet godt inn i de bangladeshiske myndighetenes nye strategi for «Education for All».

Vaksinering er en viktig del av helseprogrammene for mor og barn. (Foto: G.M.B. Akash)

Programmet for å gi stipend til jenter på videregående skole viste seg vellykket for å øke andelen jenter i skolen. (Foto: G.M.B. Akash)

De neste femten årene – fram til 2009 – ble utdanning den største sektoren i den norske bistanden. Norge bidro særlig til tre store programmer. Det ene var en omfattende innsats for å styrke kvaliteten i utdannings-systemet, i første rekke grunnskolen. Bangladesh oppnådde rundt år 2000 at nær 100 prosent av barna begynte på grunnskolen som var femårig. Men det var store kvalitetsproblemer og stort frafall. Myndighetene ville utvide til åtte år. Asiabanken var hovedpartner i dette programmet.

For det andre fortsatte Norge finansieringen av stipendier for jenter på videregående. Dette var også et fellesfinansiert program med flere givere. Alle rapporter bekreftet at dette programmet effektivt økte andelen jenter i videregående skole. Det tredje programmet ble også støttet av Storbritannia og Sverige og skulle bistå over 8 millioner analfabeter i 31 distrikter, slik at de ble funksjonelt lese- og skrivekyttinge. Dette programmet slet med å gi resultater ettersom mange falt fra uten å ha fått tilstrekkelig opplæring og øvelse i å mestre skrivekunsten.

I tillegg valgte Norge å støtte den uavhengige organisasjonen BRAC, som hadde et meget omfattende nettverk over hele landet, og som drev integrerte programmer for distriktsutvikling og fattidomsreduksjon. BRAC hadde også et innovativt utdanningsprogram og et senter for bedre kvalitet i utdanningen i tilknytning til sitt eget universitet. BRACs grunnskoler fanget opp fattige barn som falt utenfor det offentlige systemet. Fram til 2008 hadde over 3,3 millioner barn gått på disse skolene, der funksjonshemmede og etniske minoriteter ble prioritert. Støtten til BRACs utdannings-

programmer begynte i 2004 og var planlagt for flere år, men ble trappet ned i 2008.

Når en tar med papirleveransene til lærebøker for UNICEF, bidro Norge totalt sett med ca. 1 200 mill. NOK til utdanning i 20-års perioden 1990-2010. Dette tilsvarer 30 prosent av all norsk bistand til Bangladesh i dette tidsrommet. For Norge var dette en viktig investering. For et stort land som Bangladesh var beløpet ikke så avgjørende, men det kom sammen med store bidrag fra mange giverland og de store utviklingsbankene Verdensbanken og Asiabanken. Norge deltok aktivt i dialogen og forhandlingene om programmene og benyttet fagekspertise fra ledende norske utdanningsmiljøer. Evalueringer bekrefter at Norge var konstruktiv i disse dialogene og viste større fleksibilitet enn enkelte av de andre givene.

De gode resultatene innen utdanning skyldes den kombinerte satsingen fra myndighetene og internasjonale givere. I 2010 var grunnskoleutdanningen forbedret, og mer enn 30 000 nye lærere var engasjert. Nær 100 000 lærere og mer enn 140 000 administratorer hadde fått videreutdanning. 30 000 nye klasserom var bygget, 12 500 arsenikkfrie brønner var gravet og 14 000 nye toaletter var installert. Det viktigste var likevel de omfattende strukturelle reformene som var gjennomført under ett av verdens største programmer for grunnskoleutdanning.

I tråd med vedtaket om å legge om Norges engasjement i Bangladesh, ble støtten til BRACs utdanningsprogrammer stanset fra 2008, mens de statlige programmene i samarbeid med Asiabanken og andre givere ble avsluttet i 2010.

Fattig familie i Kurigram, ett av distriktene RESP-programmet skulle utvikle. Bilde tatt i 1988. (Foto: Bodil Maal)

Gode vanningsanlegg er avgjørende for rismarkene. RESP-programmet på 1990-tallet brukte nok ikke slike motoriserte pumper. (Foto: G.M.B. Akash)

2.4 Distriktsutvikling, infrastruktur og mikrokreditt ga arbeid og inntekter – men resultatene varierte

Den neste av de store utfordringene for Bangladesh var – og er – å skape utvikling og inntekter for alle, også for de som bor i landsbyene og i de fattigste og mest utsatte områdene. Den absolutte fattigdommen var i utgangspunktet på over 75 prosent, bare ti prosent av befolkningen bodde i byene og det var utbredt matmangel og sult.

Norge ønsket tidlig å kunne bidra til å forbedre dette bildet. I 1977 ble Norge, Sverige og Danmark enig om å bidra til et distriktsutviklingsprogram med mange komponenter. I første omgang tok de sikte på å bygge ut systemer for flomkontroll, irrigasjonsanlegg og annen fysisk infrastruktur.

Distriktsutvikling gjennom IRWP/ RESP

Arbeidet kom i gang i 1979 og fra 1981 ble dette organisert som Integrated Rural Works Programme (IRWP). En evaluering etter fem år var imidlertid knusende. Den konkluderte med at programmet var mislykket på omtrent alle områder. Matproduksjonen hadde ikke økt. Veibygging hadde redusert – ikke utvidet – dyrkingsarealene og ingen nye langvarige arbeidsplasser var etablert. Dessuten var mye av infrastrukturen som var bygget, av svært dårlig kvalitet. Det var også store svinn i den finansielle styringen. Mye av gevinsten fra programmet hadde tilsynelatende tilfalt lokale jordeiere og makteliten og ikke de fattige og jordløse landarbeiderne. Danmark trakk seg ut etter dette. Bangladeshiske myndigheter var uenig i den sterke kritikken og fikk

– fra 1986 – støtte fra Sverige og Norge til et revidert Rural Employment Sector Programme (RESP).

RESP var et integrert distriktsutviklingsprogram med fokus på sysselsetting og infrastruktur. Det ble gjennomført i to distrikter, Greater Faridpur i det flomutsatte sentrale Bangladesh og Kurigram i nord langs grensen til India. Evalueringen i 1989 var langt mer positiv enn den fra 1986, og anbefalte fortsettelse. Særlig vanningsanleggene ga godt grunnlag for langsiktig sysselsetting. Men programmet var kostbart og hadde høye utgifter til internasjonale og nasjonale fagfolk.

Et revidert program fortsatte i de to distriktene i ti nye år med fokus på ytterligere utbygging av infrastruktur og et forbedret program for kreditt og rådgivning for inntektsgivende arbeid. Det ble lagt mer vekt på å styrke de bangladeshiske institusjonene som skulle føre dette videre. Norge avsluttet likevel sin deltakelse i 1996 etter uenighet med Sverige om ledelse og gjennomføring av programmet. Sverige videreførte støtten fram til år 2000. Norge påtok seg å støtte et delprosjekt i Kurigram, men dette hadde store utfordringer og Norge avsluttet raskt.

Sluttevalueringen, som ble gjennomført i 1998, ga en blandet vurdering av resultatene etter nesten tjue år totalt for IRWP og RESP. Etter en vanskelig start hadde RESP fått et godt rykte for å drive et omfattende distriktsutviklingsprogram med effektiv gjennomføring av prosjekter. Men det var mer tvilsomt om programmet hadde klart å bedre levekårene til de jordløse landarbeiderne. De hadde i beste fall fått korttidsarbeid på de offentlige infrastrukturprosjektene i perioder det var lite arbeid på rismarkene. Studien viste at

Distriktsutviklingsprogrammene IRWP og RESP bidro blant annet til å utvikle vanningsanlegg som denne dammen, som også hadde fisk. (Foto: Christine Johansson, SIDA)

Kvinnelige prosjektmedarbeidere på RESP-programmet skal ut i distriktet sitt. (Foto: Christine Johansson, SIDA)

mikro-kredittprogrammene heller ikke nådde de som var avhengige av lønnsinntekt.

Mikrokreditt – Grameen Bank

Grameen Bank er ett av verdens mest kjente utviklingsprogrammer for fattigdomsreduksjon. Det har blitt kopiert over store deler av verden – også i Norge. Det ble startet som et eksperiment av økonomiprofessor Muhammad Yunus ved universitet i Chattogram i 1976, og ble etablert som en selvstendig bank i 1983. Grameen Bank har i 2021 vokst til over 9 millioner låntakere, hvorav 97 prosent er kvinner, som også er medeiere i banken. Banken er representert i over 80 000 landsbyer og når dermed ut til størstedelen av landets befolkning.

Banken låner ut små beløp uten krav om sikkerhet til kvinner som har organisert seg i grupper for gjensidig støtte. Banken gir i tillegg råd om hvordan lånene kan brukes til produktiv virksomhet som gir inntekter. Dette har vist seg å være et bærekraftig konsept og tilbakebetalingsprosenten er høy.

Denne suksessen var ikke åpenbar i utgangspunktet. Norge valgte likevel, som ett av de første giverland, allerede i 1986 å gå inn med bidrag som kunne styrke bankens institusjonelle utvikling og gi risikovillig kapital til utlånsvirksomheten. I 1988 fulgte Norge opp med ekstrabidrag slik at Grameen Bank kunne øke utlånene til de som var rammet av storflommen året før. Det påfølgende året ga Norge et nytt ekstrabidrag, denne gang for lån til husbygging etter 1988-flommen som var like ille som den i 1987. Norge ga et ordinært bidrag til banken i 1990, og deretter både i 1991 og -92 for at banken kunne øke

utlånene til ofrene for 1991-syklonen – den sterkeste noensinne.

Grameen Bank måtte argumentere lenge overfor sentralbanken (Bangladesh Bank) for å få lov til å etablere et vindu for lån til husbygging. Da dette ble akseptert, bidro Norge i 1993 og -94 spesifikt til dette formålet, i tillegg til et generelt bidrag til institusjonsbygging. Siste utbetaling skjedde i 1997. Etter det har Grameen Bank vært selvfinansierende og gått med overskudd. Dette er et godt resultat for bistandsprosjekter der målet er at mottaker skal bli uavhengig av framtidig bistand. Grameen Bank fortsetter å gi mikrolån til fattige kvinner som dermed får muligheter til å bedre sin levestandard.

Som omtalt i kapittel 3, etablerte Muhammad Yunus også selskapet Grameen Telephone Company (GTC) som i 1996 inngikk avtale med norske Telenor om å etablere Grameenphone. Sammen med Grameen Bank introduserte disse programmet «Village Phones», der kvinner tilknyttet Grameen Bank kunne kjøpe en mobiltelefon som de kunne leie ut til andre i landsbyen. Grameen Bank og Muhammad Yunus ble i 2006 tildelt Nobels Fredspris av den norske Nobelkomiteen “for deres innsats for å skape økonomisk og sosial utvikling nedenfra”.

Programmer for støtte til små og mellomstore bedrifter (SMB)

Ved siden av landbruket er det de små og mellomstore bedriftene som sysselsetter flest i Bangladesh. Dette omfatter alt fra handelsvirksomhet via håndverk og små mekaniske verksteder, til landbruksrelatert virksomhet, transport og lokal klesproduksjon.

Grameen Bank introduserte mikrokreditt uten krav om sikkerhet, og har over 9 millioner låntakere, hvorav 97 prosent er kvinner. Parul Begum betaler ned på lånet hun har brukt til å kjøpe kuer. (Foto: Ken Opprann)

Impregnerte trestolper fra Norge viste seg velegnet for strømmettet på landsbygda i Bangladesh. (Foto: Norplan for Norad)

Disse fikk lenge lite offentlig oppmerksomhet og støtte. Mange manglet lånemuligheter da de var store for mikrokreditt-tilbudene og for små og risiko-utsatte for de kommersielle bankene. I tillegg hadde mange svak kompetanse både teknisk og kommersielt. Norge var blant de første giverne som ville gi risikovillig støtte til SMB-virksomheter og bidro spesielt til tre initiativer.

Small Enterprises Development Project (SEDP)

kombinerte lån og kreditter med opplæring og finansiell rådgivning. Det ble startet opp som pilotprosjekt i 1990 og ble omorganisert med tilknytning til den statlige kommersielle Agrani Bank fra 1995. SEDP skulle være et supplement til distriktsutviklingsprogrammet RESP og være aktiv i noen av de samme distriktene og i byene Dhaka og Chattogram. I 2004 ble støtten avvirket da Norad mente at et næringslivsrettet program burde klare seg selv etter 13 år.

Small Enterprise Credit Project (SECP) var et program organisert delvis etter modell fra SEDP. Partneren denne gang var den statlige banken Rajshahi Krishi Unnayan Bank (RAKUB) som var aktiv i Rajshahi og Rangpur provinsene. Formålet var å øke utlånene til SMB, og gi råd og opplæring for å styrke disse. Norges støttet SECP gjennom årene 2002-08.

South Asia Enterprise Development Facility (SEDF) ble drevet av Verdensbankens International Finance Corporation (IFC). Norge støttet dette i Bangladesh fra 2003 til 2008 sammen med EU og mange andre giverland. Hovedformålet var å gi videre opplæring til banker og andre institusjoner som gir finansielle og faglig-tekniske råd til SMB-bedrifter, og bidra til en bedre offentlig politikk i sektoren.

Evalueringer og sluttrapporter fra disse programmene viser at det ble skapt mange nye virksomheter og over 100 000 nye arbeidsplasser takket være mer tilgjengelig kreditt og bedre rådgivning. En studie fant at entreprenører som fikk opplæring, økte sine inntekter med 77 prosent i gjennomsnitt. Rundt 25 prosent av entreprenørene var kvinner.

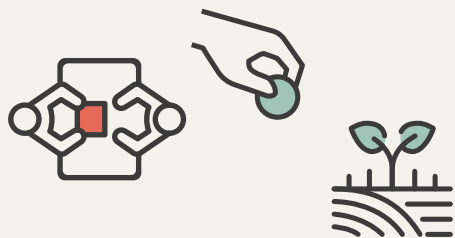
En annen rapport konkluderte imidlertid med at den statlige RAKUB-banken var for lite næringslivsorientert og la for liten vekt på kvalitet i låneporteføljen og kravet om tilbakebetaling. Den var byråkratisk og ineffektiv og utsatt for politisk innflytelse. Et generelt problem med subsidierte lån er at de – direkte eller indirekte – lett går til personer med makt og innflytelse lokalt. Rapporten antydte også at noen av lånene til kvinnelige entreprenører i realiteten gikk til deres ektefeller som skulle starte håndverksbedrifter.

Både Agrani Bank og RAKUB har fortsatt med spesialprogrammer for små og mellomstore bedrifter i sine distrikter etter at Norad trakk seg ut.

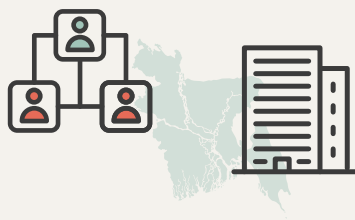
Elektrifisering av landsbygda

Norske trestolper for strømmettet. Mangel på elektrisk strøm var en annen vesentlig faktor som hindret videre utvikling av sosial velferd og hemmet økonomisk aktivitet i store deler av landet. Etter en henvendelse fra Rural Electrification Board (REB) ble noe av varebistanden fra 1993 brukt til å levere utstyr og stolper til den videre utbygging av strømmettet. Stolpene ble levert fra Norge, i første omgang for å prøve dem ut i bangladeshiske forhold. Disse viste seg velegnet og de ble en viktig del av REBs utbygging

SMALL ENTERPRISES DEVELOPMENT PROJECT (SEDP)

SMALL ENTERPRISE CREDIT PROJECT (SECP)

SOUTH ASIA ENTERPRISE DEVELOPMENT FACILITY (SEDF)

Norge støttet flere kredittprogrammer for små og mellomstore bedrifter på distrikts- og provinsnivå, tilknyttet lokale banker. Disse hadde ulike tilnæringsmåter og geografiske nedslagsfelt, men bokstavkombinasjonen i navnene forvirrer.

av strømmettet. I 2004 ble Nordic Woods etablert for å impregnere stolpene i Bangladesh.

To distrikter fikk strøm. I 1997 ble det inngått avtale mellom Norge og REB om støtte til elektrifisering av to distrikter; Bhola ved kysten i sør, og Gaibandha som ligger i nord. I begge distrikter var det etablert lokale strømkooperativer i tråd med REBs politikk. Norge dekket halvparten av investeringene, mens drifts- og vedlikeholdsutgiftene skulle dekkes av inntekter generert fra strømkundene. En sluttrapport bekreftet at over 30 000 husstander og virksomheter fikk tilkopleing i Bhola som planlagt, mens i Gaibandha fikk nær 35 000 tilkopleing, det dobbelte av forventet. Dette utgjorde over 90 prosent av husholdningene i Gaibandha og rundt 40 prosent i Bhola og representerte en stor framgang i de to områdene.

Likevel uttrykte sluttrapporten stor usikkerhet hvorvidt disse prosjektene var bærekraftige uten sterk subsidiering. Lønnsomheten i de to kooperativene var meget svak, og strømleveransene fra hovednettet var ustabile. Mange av overføringslinjene var gamle, og strømtapet var stort. Kvaliteten på strømforsyningen var meget lav når den kom fram til Bhola, og betalingsviljen ble betydelig svekket. Dermed hadde ikke strømkooperativene tilstrekkelig inntekter til å dekke utgiftene. Dette er sannsynligvis blitt utbedret etter at prosjektet ble avsluttet, ettersom nesten alle distrikter og landsbyer nå (i 2021) har tilgang til strøm, enten fra nettet eller ved lokale anlegg.

2.5 Kvinneorganisering for utdanning, inntekter og medbestemmelse – trass i motstand

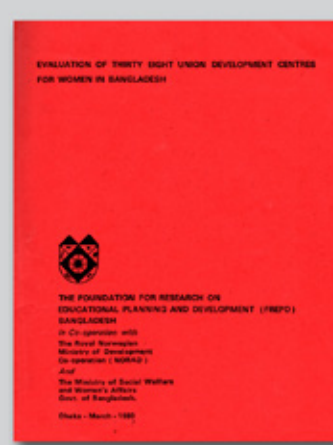
Kvinneorganisasjoner for likestilling, like muligheter, rettigheter og anerkjennelse har vokst fram både i Bangladesh og Norge, som ellers i verden. I Bangladesh var situasjonen for kvinner ekstra vanskelig på grunn av kombinasjonen av fattigdom, kulturelle og religiøse tradisjoner og patriarkalske holdninger. Norge ønsket tidlig å bistå myndighetene og de framvoksende kvinneorganisasjonene med tiltak som kunne stimulere til endring og fremme kvinners muligheter.

38 samfunnshus for kvinner. I 1978 ble det enighet om at Norge skulle finansiere bygging av 14 samfunnshus (Union Development Centres) for kvinner på kommunenivå. Disse skulle ha rom for bl.a. voksenopplæring og uformell yrkesutdanning, ha sosialarbeidere tilgjengelig for allment opplysningsarbeid og motivere til bedre helse, god ernæring og barnepass. Etter hvert utvidet Norge til å finansiere 38 slike samfunnshus hvorav noen lå nær urbane sentra, andre i mer fjerntliggende områder. Kvinnedepartementet hadde ansvaret for bygging og drift av samfunnshusene gjennom en nasjonal kvinneorganisasjon, Bangladesh Jatyia Mahila Sangstha (BJMS).

En evaluering av prosjektet i 1980 avdekket en rekke svakheter og konkluderte at politisk velvilje og velment innsats fra mer velstående medsøstre i Dhaka ikke var tilstrekkelig for å nå de fattige kvinnene på landsbygda med tjenlig bistand. En ny evaluering i 1985

*Kvinneorganisering handler om medbestemmelse og deltaging i samfunnsutviklingen på lokalt og nasjonalt plan.
(Foto: UN Women)*

Evalueringer kan være kritiske, som disse gjennomganger av prosjektet 38 samfunnshus for kvinner. De viste bl.a. at få kvinner fikk arbeid eller inntekter etter opplæring på disse sentrene.

var noe mer positiv. Den bekreftet at sentrene ga relevant etterutdanning og yrkesveiledning, men at arbeidsmulighetene likevel var få. Mange falt ut av de ulike kursene. Nok en evaluering – i 1990 – var derimot meget kritisk og framholdt at de 38 sentrene bare i begrenset grad hadde nådd sine mål. Relativt få av kvinnene som hadde fulgt kursene, hadde fått arbeid og inntekt etterpå. Hovedproblemet var at en toptung ledelse i Dhaka ikke kjente til forholdene og behovene i landsbyene. Opplæringen som ble tilbudt, var dermed mer preget av å ville bedre sosial velferd enn å gi yrkesrettet arbeidstrening som kunne generere inntekter.

Aksjonsplan for støtte til kvinner. Norge avsluttet videre støtte til samfunnshusene og ville forhandle fram nye prosjekter. Dette gikk tregt. Kvinnelederskapet hadde lav status og manglet faglig kapasitet. Det var åpenbart at den politiske viljen til å prioritere kvinneverdige tiltak var liten hos de besluttsende myndighetene, trass i positiv politisk retorikk om likestilling.

Norge ønsket imidlertid å benytte flere muligheter til å styrke kvinners posisjon og muligheter. Sammen med Verdensbanken og andre givere var Norge med på å finansiere det store programmet for helse og familieplanlegging med hovedvekt på kvinners og barns helse. Støtten til Grameen Bank, som organiserte usikrede lån og opplæring til landsbykvinner, hadde begynt i 1986. Flere lokale og noen nasjonale organisasjoner fikk også støtte. Av 37 prosjekter som ble støttet i 1990, var kvinner hovedmålgruppe for 19 av dem.

I 1991 utarbeidet Norad-kontoret en aksjonsplan for støtte til kvinner i Bangladesh. Her ble det understreket at kvinneperspektivet skulle integreres i alle prosjekter, uansett hovedformål. Aksjonsplanen førte også til at Norge økte tilskuddene til flere kvinneorganisasjoner, med større vekt på opplysning, opplæring og bevisstgjøring om kvinners rettigheter. Samtidig ble antallet organisasjoner som mottok støtte redusert, og støtten ble mer samlet om de som kunne ha betydelig innflytelse nasjonalt på holdninger og politikk.

Disse tre organisasjonene arbeider på ulike måter og på ulike nivåer i samfunnet:

Bangladesh Mahila Parishad (BMP) er den eldste og største kvinneorganisasjonen i Bangladesh, stiftet i 1972. Det er en sosial bevegelse med over 100 000 medlemmer og tusener av frivillige organisert over hele landet. Kampen mot vold mot kvinner er en hovedsak. Denne drives konkret og lokalt, og er samtidig utgangspunkt for politiske kampanjer om lovverket og holdninger. BMP deltar også i kampanjer for kvinner i valgte organer både lokalt og sentralt.

Med et nettverk av profesjonelle jurister, leger, lærere og andre akademikere kan de være ressurspersoner i lokalsamfunn, ved tvistemål og som rådgivere til myndighetene. Gjennom dialog og kurstilbud til journalister og andre, har de bidratt til endringer i medias framstilling av kvinner generelt og kjønnsperspektivet i nyhetsbildet spesielt.

Mange distriktsutviklingsprogrammer tok sikte på å skaffe flere kvinner betalt arbeid. Dette var ofte tungt, men kunne bedre familiens inntekt og styrke kvinnes status. (Fot: UN Women)

Vold mot kvinner er et stort problem og viktig kampsak for kvinnebevegelsen. Her trener de i forsvarsteknikker. (Foto: Shahidul Alam/Drik)

Norge støttet BMP finansielt fra 1994 med beskjedne midler de første årene. Etter 2000 økte bevilgningene kraftig og Norge ble den største internasjonale giver. Støtten ble avsluttet i 2016.

Association for Community Development (ACD) er en ledende organisasjon i Rajshahi nordvest i landet og er en viktig aktør for å fremme kvinners rettigheter og likestilling der. Den har vært aktiv siden 1989, og fokuserer på støtte til de mest utsatte og utstøtte gruppene i samfunnet, som harijans (de «kasteløse») og santaler, men også gatebarn, voldsutsatte kvinner, unge prostituerte og ofre for menneskehandel. Norge støttet ACD fra 1993 til 2006.

ACD benytter lokale ressurser i arbeidet for å hindre vold og andre overgrep. De mobiliserer og aktiviserer kulturarbeidere, de har etablert komiteer mot menneskehandel, de søker lokal konfliktløsning ved hjelp av det tradisjonelle *shalish*-systemet og de har engasjert seg i å bekjempe tradisjonen med medgift (*dowry*) ved giftermål.

Naripokkho Doorbar-nettverket. Naripokkho ble etablert i 1983 som en frivillig organisasjon av profesjonelle fagfolk med erfaring fra utviklingsprogrammer. Målet er å fremme et tydeligere kvinneperspektiv i økonomisk og sosial politikk. Som forberedelse til Kvinnekonferansen i Beijing i 1995 organiserte de en serie med arbeidsmøter og konferanser som samlet snaut 250 organisasjoner, og som dannet grunnlaget for nettverket Doorbar. Etter

Beijing-konferansen fikk Naripokkho Doorbar støtte fra både Norge og Danmark for å videreutvikle og konsolidere nettverket, som i 2008 hadde vokst til 550 deltakerorganisasjoner.

Doorbar-nettverket bygger kapasitet blant deltakerorganisasjonene, bl.a. for å bekjempe alle former for vold mot kvinner, men arbeider også med helse og miljø, menneskerettigheter og media. Nettverket opptrer som en aktivistorganisasjon med et eksplisitt mål om å skape raskere endring. Det brede nettverket når ut til den urbane og utdannede middelklassen så vel som kvinner i mer marginale områder.

Andre organisasjoner. Det er mange andre organisasjoner som også har vært – og fortsatt er – del av den store sosiale bevegelsen for kvinner og kvinners rettigheter i Bangladesh. Norge har støttet 20-30 av disse.

Organisasjoner som arbeider bredere for menneskerettigheter, er også viktige for å fremme likestilling. Norge har støttet flere slike rettighetsorganisasjoner, som **Ain o Shalish Kendra (ASK)**, en av de ledende organisasjonene for menneskerettigheter med vekt på juridisk bistand. **SAMATA** arbeider for at fattige landløse skal få rett til jord. **Manusher Jonno** er en felles mekanisme som formidler internasjonal støtte fra UK/ DFID og andre til et bredt felt av menneskerettighetsorganisasjoner.

Situasjonen for de fleste kvinner i Bangladesh er dramatisk bedre enn for femti år siden, takket være utdanning, inntekter og bevisstgjøring. (Foto: E. Rikter-Svendsen)

Fauzia Moslem, president i Bangladesh Mahila Parishad (BMP), landets største kvinneorganisasjon.

“Bangladesh Mahila Parishad (BMP) er en frivillig og upolitisk masseorganisasjon for kvinner. Vi er glade for å ha samarbeidet med Norge under et prosjekt for å fremme og sikre kvinners menneskerettigheter, i perioden 1999 til 2016. Prosjektet har bidratt til å skape større bevissthet om kvinners rettigheter, om vold mot kvinner og jentebarn, og til å bygge kapasiteten til kvinnebevegelsen. I dag har kvinnebevegelsen blitt akseptert som en kraft for sosial endring, og kvinners deltakelse i den nasjonale utviklingsprosessen er anerkjent som en absolutt nødvendighet. Gjennom prosjektet har BMP lært om og av prinsippene og etikken i de skandinaviske landene. Bangladesh Mahila Parishad har varme følelser for både folket og myndighetene i Norge, og ønsker å fortsette dette forholdet for alltid.”

Fauzia Moslem – President i Bangladesh Mahila Parishad, 18. november 2021

Norge avsluttet i løpet av 2016 de gjenstående avtalene med de bangladeshiske kvinne- og menneskerettighetsorganisasjonene. Norge var i flere tiår ansett som den meste aktive av giverlandene for å støtte likestilling og kvinners rettigheter, men trappet ned denne støtten parallelt med avslutning av det øvrige bistandsprogrammet. Mens Norge startet dette engasjementet sammen med myndighetene, endte Norge opp med i all hovedsak å støtte uavhengige organisasjoner.

Den siste perioden gikk storpartene av den norske støtten til de store organisasjonene som ville endre holdninger, politikk og lovverk, og i mindre grad til sosiale velferdstiltak.

Den generelle situasjonen for kvinner er i 2022 dramatisk forskjellig fra – og bedre enn – forholdene i 1972, selv med noen tilbakeslag de seneste årene. Likevel er langt fram til reell likestilling og like rettigheter i praksis. De bangladeshiske organisasjonene kombinert med de nye økonomiske mulighetene for kvinner i arbeidslivet har en stor del av æren for disse positive endringene. Det norske engasjementet og den økonomiske støtten har forhåpentlig også gitt et bidrag.

I Bangladesh er flomsikring som bygging av diker en del av livsnerven for et land som stadig utsettes for storflommer, sykloner, jordskred og jordskjelv. (Foto: UNDP)

2.6 Naturkatastrofer, flyktninger og katastrofeberedskap

Storflommer og sykloner – jordskjelv og jordskred

Storparten av Bangladesh er et fruktbart elvedelta som er avhengig av de årlige flommene som gjødsler jorda og gir fuktighet. Men trusselen fra storflommene er stadig overhengende. Store oversvømmelser kan komme med de store elvene fra Himalaya, selv med internasjonale avtaler om regulering av vannføringen, eller med sykloner fra havet.

Storflommer herjet i 1987 og 1988, etterfulgt av en ødeleggende syklon i 1991, nye storflommer i 1998 og 1999, og igjen i 2004. I 2007 var det både flom i august og syklon i november. Alle disse skapte store ødeleggelser; tusener omkom, og de økonomiske tapene var enorme. Ved de seneste flommene i 2015 og 2017 ble skadene vesentlig mindre, takket være forbedringer i både varsling og sikringstiltak.

I tillegg ligger deler av Bangladesh i en jordskjelv-utsatt sone, mens andre deler er spesielt utsatt for jordskred ved kraftig monsunregn. Økende vannstand i havet medfører saltinntrenging i grunnvannet og jordsmonnet.

Klimaendringer forventes å gi kraftigere og mer uregelmessig monsunregn, flere sykloner og stigende havnivå. Alt dette øker risikoen for naturkatastrofer i Bangladesh. Derfor har bangladeshiske myndigheter

i mange år anstrengt seg, både sentralt og lokalt og ofte i samarbeid med frivillige organisasjoner, for å heve katastrofeberedskapen, bedre risikohåndteringen og stadig utvide flomsikring og andre tiltak for å forebygge mot de ødeleggende kreftene.

Norge har bidratt med ekstramidler til nødhjelp i årene med store naturkatastrofer, og har enkelte år omdisponert midler fra andre programmer der framdriften var langsom. Norske nødhjelpsorganisasjoner som Norske Røde Kors og Kirkens Nødhjelp har bidratt med både nødhjelp og gjenoppbygging i flere omganger. Deres samarbeidspartnere som Christian Commission for Development in Bangladesh (CCDP) og Gana Unnayan Kendra (GUK) arbeider blant annet med flomsikring, varslingssystemer og katastrofeberedskap.

Norge deltok også i dialogen rundt den store Flood Action Plan som ble utarbeidet etter storflommene i 1987 og -88 under ledelse av Verdensbanken. Denne er senere blitt kritisert for ensidig satsing på styrking av elvebreddene, og for at den ikke tok tilstrekkelig hensyn til rettferdig fordeling av kostnadene og effekter. Norge finansierte bl.a. en kritisk studie om mulige negative konsekvenser av planen, utarbeidet av Shapan Adnan og publisert i 1991. Denne fikk mye oppmerksomhet i diskusjonene. Planen ble forøvrig bare delvis implementert.

Mer nylig har Norges geotekniske institutt (NGI) hatt et samarbeid med Geological Survey of Bangladesh (GSB) siden 2008, og sammen har de utviklet et enkelt varslingssystem mot jordskred som følge av økt

Naturkreftene er dramatiske, og kan gi store skader. Arbeidet med flomsikring, katastrofeberedskap, risikoreduksjon og forebygging er derfor sentralt for myndighetene, i samarbeid med frivillige organisasjoner og med internasjonal støtte. (Foto: AdobeStock)

nedbør. Systemet er koplet til regnmålere og en soldrevet mobilsender som melder fra til myndigheter, redningstjenesten og andre. Det ble først installert i Chattogram Hills, og senere i andre kupertede områder. På oppdrag fra FNs Utviklingsprogram UNDP er dette systemet også installert i flyktningeleirene ved Cox's Bazar. I et annet prosjekt har de benyttet NGIs georadar for å identifisere svake punkter i diker og elvebredder, slik at disse kan utbedres før det skjer store skader.

I et parallelt program har Meteorologisk Institutt i Oslo siden 2010 samarbeidet med Bangladesh Meteorological Department (BMD) om å innføre bedre værmodeller og moderne varslingsverktøy. Meteorologisk Institutt har bl.a. utviklet et eget visualiseringsverktøy – DI gital ANALyse (Diana) – som kombinerer alle typer meteorologiske data og dermed gjør det lettere å forutse utviklingen f.eks. av en syklon. Diana er gratis tilgjengelig og ble installert i BMD. Denne var til god nytte da syklonen Amphan som var den kraftigste i området på 20 år, traff i mai 2020. Bangladeshiske myndigheter klarte å evakuere 2,4 millioner mennesker i forkant av syklonen. Millionbyen Khulna ble hardt rammet, men likevel var antall menneskeliv som gikk tapt, minimalt takket være den tidlige varslingen kombinert med mer effektiv katastrofeberedskap.

Fra 2010 til 2015 bidro Norge til en felles finansiering av et mer helhetlig program for katastrofeberedskap og -håndtering (Comprehensive Disaster Management Programme – CDMP), ledet av UNDP i samarbeid med Ministry of Disaster Management and Relief. Dette er et omfattende program for både tidlig

varsling og effektiv katastrofeberedskap, og har skapt økt oppmerksomhet om viktigheten av risikoreduksjon og forebygging, også i forhold til de langsiktige klimaendringene. Programmet har arbeidet på tvers av 14 departementer og direktorater, og samarbeidet med 40 særlig utsatte distrikter.

Målet var et paradigmeskifte i tenkningen ved å innarbeide håndtering av risiko i all planlegging. Dette har konsekvenser for både by- og lokal planlegging. Det er nå utviklet modeller for hvordan klimatilpasning i lokalsamfunn best kan gjøres på en rekke områder. Et annet viktig utfall av programmet var opprettelsen av et Local Disaster Risk Reduction Fund (LDRRF). Gjennom ulike lokale prosjekter har dette til nå hjulpet nær 3 millioner mennesker.

Myndighetene, UNDP og andre internasjonale partnere fortsetter å finansiere dette krevende arbeidet og utvikle relevante tiltak som motvirker effektene av naturkatastrofer og miljøødeleggelser. Bangladesh er likevel fortsatt ett av de aller mest utsatte land i verden når klimaendringer fører til store endringer i værmønsteret som monsunregnet og sykloner, og når havet stiger.

Rohingyane - en humanitær krise

I august 2017 kom en stor strøm av rohingyaer fra nabolandet Myanmar, drevet på flukt fra sine hjem i Rakhine-distriktet. Innen utgangen av året hadde nær en millioner mennesker søkt tilflukt i leirer i Cox's Bazar, helt sør i Bangladesh.

Det bor rundt en million rohingyaer fra Myanmar i leirene rundt Cox's Bazar. Disse risikerer også oversvømmelser, som under en uvanlig sterk monsun i 2021. (Foto: Zia/Flyktninghjelpen)

Dette var – og er – en humanitær krise av mektige dimensjoner og som langt overgår Bangladesh' kapasitet til å ta vare på nødstilte mennesker på flukt. Internasjonale humanitære organisasjoner og FN-systemet, med International Organization for Migration (IOM) og FNs Høykommisjonær for flyktninger (UNHCR) i spissen, har derfor stilt opp med både faglig og finansiell bistand. Norge bidrar også.

Norges Røde Kors og Kirkens Nødhjelp var aktivt engasjert også ved tidligere humanitære katastrofer. De kom raskt tilbake da denne krisen oppstod.

I tillegg ble Flyktninghjelpen og Redd Barna mobilisert, alle med ekstra tilskudd av nødhjelpsmidler fra Utenriksdepartementet og fra innsamlinger i Norge. Totalt bidro Utenriksdepartementet med over 350 mill. NOK til flyktningkrisen i 2017-20. Nye bevilgninger er kommet i 2021. Rundt 40 prosent er kanalisert gjennom de norske organisasjonene. I tillegg har Flyktninghjelpens spesialprogram Norcap rekruttert fagekspertise til de humanitære FN-organisasjonene.

Ingen vet når forholdene i Myanmar vil forbedres og rohingyaene kan vende tilbake til sine hjem. Inntil dette er mulig, må det internasjonale samfunnet fortsatt bistå og avlaste Bangladesh fra denne ekstra byrden.

I 2020 var Bangladesh nest største leverandør av klær til det norske markedet, etter Kina. Nær 10 prosent av alle importerte klær til norske forbrukere, er produsert i Bangladesh.

3

NÆRINGSLIVET, HANDEL OG INVESTERINGER

3.1 Handelen er mangedoblet og Bangladesh har et stort handelsoverskudd

De første tiårene var det svært begrensede kommersielle forbindelser mellom Norge og Bangladesh. Dette er dramatisk endret siden årtusenskiftet, spesielt det siste tiåret. En kan si at det gamle slagordet «Trade – not Aid» er blitt virkeliggjort her. Eller kanskje det er mer korrekt å beskrive utviklingen i retning av «Beyond Aid» som betyr at bistanden fortsatt kan være nyttig og relevant på enkelte områder, mens hovedengasjementet utvikles i andre retninger.

Norge eksporterer innsatsvarer, utstyr til energisektoren og andre industrivarer

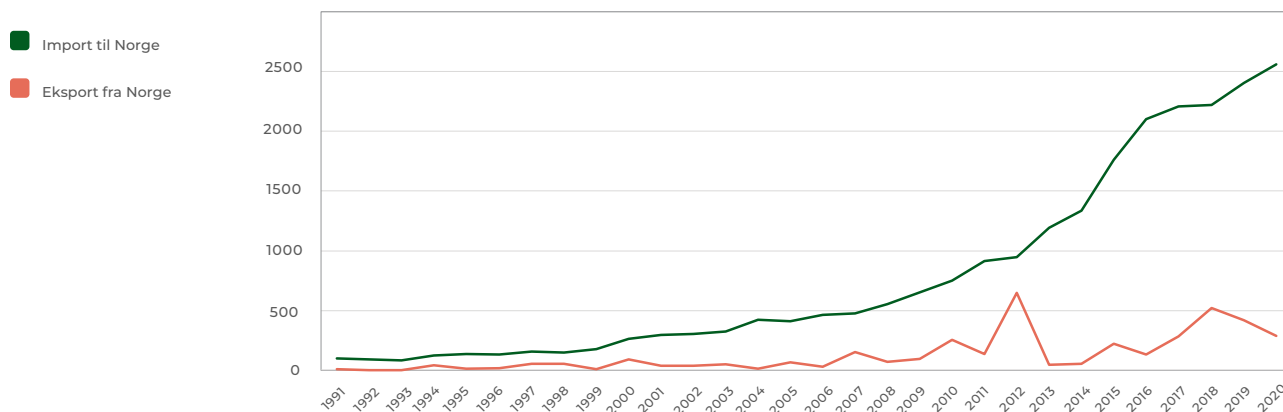
Norges eksport begynte med varer betalt fra varebistanden, som innsatsvarer til landbruk og

industrien i Bangladesh. Som beskrevet i andre kapitler, ble disse varene dels kjøpt fra Norge, og dels fra andre land. Fra Norge kom det bl.a. kunstgjødsel, papirmasse, og metaller som jern og sink. Denne eksporten stoppet opp ved slutten av 1980-tallet, da varebistanden ble avsluttet til fordel for andre bistandsformer.

Eksportvolumet lå derfor relativt lavt, på rundt eller under 50 mill. NOK årlig, i den påfølgende perioden. Noen år ble det eksportert fisk og fiskevarer, noen år kornprodukter – muligens som nødhjelp – og andre år dyrefôr. Norge har også levert papir, trestolper for strømmettet og annet utstyr til bistandsprosjekter selv når disse var ikke bundet til innkjøp i Norge.

I 2000 tok eksporten et sprang oppover, da Bergen Engines leverte de første generatorene til Bangladesh. Dette ble fulgt opp med store leveranser av diesel-

Norges handel med Bangladesh 1991-2020 (Millioner NOK)

Bangladesh er blitt storprodusent av stoffer og ferdigklær til hele verden. (Foto: E. Rikter-Svendsen)

Mange kvinner har fått arbeid og inntekter i klesindustrien. Det har vært et viktig bidrag til fattigdomsreduksjon og høyere status for kvinner. (Foto: Ambassaden i Dhaka)

Ekspor av plastrør – verdens lengste transport gjennom Suez-kanalen

I 2020 leverte Pipelife Norge sin største enkeltleveranse noensinne. 6 722 meter med plastrør ble slept over 16 000 km til Bangladesh. Der skulle de benyttes til vannkjøling av et nytt kullkraftverk, Matarbari i Cox's Bazar. Sleppe fra Stathelle i Frierfjorden var én kilometer langt med en bredde på 30 meter, og ble det lengste sleet som hadde gått gjennom Suezkanalen siden den åpnet. Sleppe kom vel fram til Chattogram 30. oktober 2020.

generatorer i årene 2007-12, og en ny milliard-kontrakt signert i 2017. Bergen Engines har vært den største eksportør fra Norge til Bangladesh det siste tiåret.

Ekspor av andre varer som telekommunikasjonsutstyr, elektriske maskiner, plast, mm varierer en del fra år til år og synes ikke knyttet til langsiktige leveranseavtaler. Bangladesh importerer ikke norsk olje og gass og svært lite fisk, Norges største eksportartikler. Landet er dermed ikke et stort eksportmarked for Norge, men viktig nok for de som er involvert.

Bangladesh er storleverandør av klær – også til Norge

Norges import fra Bangladesh har vokst enormt, og har helt siden 1986 ligget klart over eksporten. Før dette var importen på godt under 10 millioner NOK årlig. Men fra 30 mill. NOK i 1986 passerte den 100 mill. i 1991, deretter 900 mill. i 2011, til over 2 500 millioner NOK i 2020 som vist i figuren. Det er

klær og tilbehør som totalt dominerer dette bildet, med rundt 90 prosent av verdien.

Den store veksten i klesimport fra Bangladesh henger naturlig sammen med framveksten av en omfattende tekstil- og klesindustri i landet fra midten av 1980-tallet. Det var flere årsaker til dette; landets ledere ønsket industrialisering for å fremme økonomisk vekst og sysselsetting, og bangladeshiske entreprenører var villige til å satse. Hovedimpulsen kom likevel fra Sør-Korea. Der hadde klesindustrien allerede vokst seg stor, men møtte hindringer mot fortsatt vekst. Dette skyldtes delvis økende lønninger og andre produksjonskostnader, men også tollbarrierene de møtte i USA og Europa. Sørkoreanske entreprenører fant det derfor lønnsomt å flytte produksjonen til Bangladesh. Der var lønnsnivået mye lavere, og Bangladesh var kategorisert blant de «minst utviklede landene» (MUL). Dermed ble produkter fra Bangladesh tollfrie ved import i Europa og USA, med noen unntak. Nå er Bangladesh inne i en prosess som betyr at de kan gå ut av MUL-kategorien i 2026. Dette vil få betydning for tollfriheten.

Avtalen mellom den internasjonale klesindustrien og internasjonale fagforeninger har bedret brann- og bygningssikkerheten i mange av fabrikkene. (Foto: Henrik Width)

Produksjonshallen hos AKH ECO Apparels Ltd. (April 2017). Langt fra alle klesfabrikker er like velorganisert som denne, men mange fabrikkeiere ser at det er lønnsomt å forbedre sikkerheten og arbeidsmiljøet. (Foto: Ambassaden i Dhaka)

Debatt i Norge om sikkerhet og arbeidsforhold i klesindustrien

I Norge har det vært en langvarig offentlig debatt om importen av klær fra Bangladesh, særlig etter kollapset av fabrikkbygningen Rana Plaza i 2013, der over 1000 arbeidere mistet livet. Det vises til farlige arbeidshold, men også til lave lønninger, lange arbeidsdager og manglende fagorganisering. Mange kritikere mener at de internasjonale kleskjedene har mye ansvar og bør stille enda strengere krav til produsentene og følge disse bedre opp.

Etter Rana Plaza-ulykken inngikk de fleste internasjonale kjedene en avtale sammen med flere internasjonale fagforeninger om å kreve bedre brann- og bygningssikring i fabrikkene for at de skulle få oppdrag. Denne avtalen – Accord on Fire and Building Safety in Bangladesh – innebar bl.a. at det ble opprettet et uavhengig inspeksjonsorgan som følger opp kravene om bedre sikkerhet. Avtalen er senere blitt reforhandlet og fornyet, sist i 2021. Den har imidlertid ingen bestemmelser om arbeidsforhold som arbeidstid, lønninger og sosiale rettigheter.

Flere rapporter viser at brann- og bygningssikkerheten er blitt tydelig forbedret siden 2013. Mange fabrikkeiere ser også at å innfri kravene gir flere oppdrag og økt produksjon. De samme kravene rettes også til underleverandører, men her er oppfølgingen mer komplisert. Det er mange småprodusenter som ikke dekkes av den internasjonale avtalen.

Kritikken i Norge har foreløpig ikke fått konsekvenser for klesimporten fra Bangladesh. Men kritikerne holder øye med utviklingen, og følger med på hva kleskjedene gjør. Det gjelder både oppfølgingen av Accord-avtalene og de generelle arbeidsvilkår og lønninger. Når dette blir fulgt opp, vil norske forbrukere fortsatt kjøpe rimelige og gode klær, og Bangladesh vil tjene valuta på sin eksport – også til Norge.

Alle de store internasjonale klesprodusentene har etter hvert etablert seg i Bangladesh, enten direkte eller ved produksjons- og leveranseavtaler. Skandinaviske firmaer som Hennes & Mauritz var tidlig ute. De store norske virksomhetene fulgte også med, med Varner og Helly-Hansen i front.

I 2020 er Bangladesh nest største leverandør av klær til det norske markedet, etter Kina. Nær 10 prosent av

alle importerte klær til norske forbrukere, er produsert i Bangladesh. Dette var det få som kunne forutse for 20 år siden, og langt færre for 50 år siden. Fra Bangladesh side, er Norge likevel ikke så viktig som marked. Selv om norske forbrukere er kjøpesterke, er Norge et lite land med bare 5,4 millioner innbyggere, og bare 1-2 prosent av kleseksporten fra Bangladesh går til Norge.

Mobilselskapet Grameenphone er deleid av Telenor og er synlig nesten overalt. (Foto: Sidsel Bleken)

Mobiltelefoner er populært - uansett hvor i verden. (Foto: E. Rikter-Svendsen)

3.2 Norske firmaer i Bangladesh

Det var ingen norske firmaer med kommersielle interesser i Bangladesh ved uavhengigheten i 1971 og det tok lang tid før private eller statlige selskaper ville engasjere seg. Men fra 1990-tallet har interessen økt. Enkelte store norske selskaper, samt flere mellomstore, har nå et aktivt samarbeid med bangladeshiske partnere enten ved direkte investeringer og felleseide selskaper eller med langsiktige salgsvtaler.

Erfaringene fra de vellykte kommersielle relasjonene, og anstrengelsene under programmet Business Match-Making Programmet, tilsier at det er mulig for norske selskaper å etablere seg i Bangladesh. Men de viser også at det ofte er betydelige hindringer og utfordringer når så ulike bedriftskulturer møtes, avstandene er store og risikoviljen er liten.

Telenor og Grameenphone – største mobiloperatør i landet

Grameenphone er den mest kjente investering fra norsk side i Bangladesh, men heller ikke denne skjedde uten utfordringer. Det norske selskapet Telenor er hovedaksjonær i Grameenphone som er den største mobiloperatøren i Bangladesh med over 80 millioner abonnenter og mer enn 2000 fulltids ansatte. Selskapet er én av de største skatteyderne i landet. Det bangladeshiske selskapet Grameen Telecom (GTC) som er medeier i Grameenphone, er et ideelt (not-for-profit) selskap og sammen har de lyktes i å spre mobil kommunikasjon til de fleste landsbyer i alle deler av landet. Dette samarbeidet

har vært spennende og nyskapende, men ikke alltid like lett.

Historien om Grameenphone startet med at en bangladeshisk entreprenør, Iqbal Quadir, tok kontakt med flere europeiske mobiloperatører for å finne en partner som ville være med på å bygge ut mobiltelefoni til landsbygda, ikke bare de sentrale og urbane strøk. Telenor, som da var et heleid norsk statsselskap, viste interesse og fikk støttemidler fra Norad til forundersøkelser. Med Iqbals hjelp ble Grameenphone stiftet i 1996 i fellesskap av Telenor (62%) og GTC (38%). Selskapet ble lansert offentlig på uavhengighetsdagen 26. mars 1997. Telenor mente at dette var et risikofylt opplegg, og fikk for sikkerhets skyld et lån fra Norad på 50 mill. NOK. og en bankgaranti på 25 mill. NOK. De har også fått lån fra Verdensbankens IFC, Asiabanken, Commonwealth Development Corporation (CDC) og Norfund.

Utbyggingen av Grameenphone begynte langsomt, men fikk god hjelp av en avtale om å leie kapasitet i den fiberoptiske kabelen til Bangladesh Railways, en kabel som var finansiert av norsk bistand i samarbeid med Asiabanken. Men viktigst var samarbeidet med Grameen Bank som allerede hadde et nettverk av lånekunder i de fleste landsbyer. Sammen introduserte de allerede i 1997 et program for «Village Phones» som ble forvaltet av GTC og som var tilgjengelig bare for Grameen Bank sine kunder. Her fikk enkeltkvinner lån til å kjøpe en mobiltelefon. Med denne solgte de telefontjenester til landsbyens befolkning, nærmest som en levende «telefonkiosk». Dette bidro til direkte sysselsetting for kvinnene og styrket økonomien for mange bønder og landsbyboere

Grameen Banks kunder kunne få lån til å kjøpe en mobiltelefon og bli "Village Phone Ladies" for Grameenphone, som levende telefonkiosker i landsbyene. (Foto: Grameen Telephone Company GTC)

Flere norske kleskjeder produserer deler av sin kolleksjon i Bangladesh. (Illustrasjonsfoto: AdobeStock)

Konflikten om eierskap mellom Telenor og Grameen Telecom

Da Muhammad Yunus og Grameen Bank ble tildelt Nobels fredspris i 2006, ble det stor oppmerksomhet i Norge om uenigheten som da var oppstått om eierskapet og den framtidige kontrollen over Grameenphone. Yunus viste til en intensjonsavtale som var inngått mellom Telenor og GTC om at aksjeflertallet over tid skulle tilfalle bangladeshiske eiere, noe Telenor ikke lenger var enig i. Han hadde en visjon om at Grameenphone skulle omgjøres til en sosial samfunnsbedrift der overskuddet blir brukt til å videreutvikle selskapet eller andre sosiale investeringer, framfor utbetaling til eierne. Dette kunne heller ikke Telenor, som nå var blitt delprivatisert, akseptere. Yunus hadde flere samtaler med Telenors ledelse, og han tok temaet opp i sin Nobel-tale og i møter med flere norske politikere.

Konflikten ble til slutt løst ettersom det ikke forelå noen juridisk bindende avtale om nedsalget. I 2009 ble Grameenphone børsnotert. Telenors andel er ved utgangen av 2020 blitt noe redusert til 55,8 prosent mens Grameen Telecom er på 34,2 prosent. De resterende 10 prosent er fordelt på flere bangladeshiske og utenlandske eiere, herunder Statens pensjonsfond utland (Oljefondet) som eier 1 prosent.

som kunne utnytte mobilnettet og få bedre kjennskap til markedet. Slike «Village Phone Ladies» er det blitt færre av ettersom de fleste bangladeshere nå har tilgang til egen mobiltelefon, men fortsatt skal det være rundt 1,8 millioner av dem, fordelt på minst 83 000 landsbyer.

Grameenphone er fortsatt den største mobiloperatøren i Bangladesh, med et bredt og moderne nettverk som når så godt som hele landet. De arbeider videre med flere tiltak, bl.a. for å lære barn ansvarlig nettbruk, for å nå ut til alle øyene i kystsonen og til fiskere og båter, for å redusere eget karbonavtrykk og for allment å framstå som et ansvarlig selskap som etterlever høye standarder.

Varner er storprodusent av klær

Det norske kleskonsernet Varner er ett av de største i Skandinavia med mange kjente merkevarer som Cubus, Carlings, Bik Bok og Dressmann. De har drevet leieproduksjon i Bangladesh siden slutten av 2000-tiåret og etablerte eget innkjøpskontor der i 2012. I dag er Bangladesh det største produksjonsland for Varner-konsernet. Deres produksjon står for en stor andel av norsk klesimport fra Bangladesh.

Varner fant at forholdene i Bangladesh ble lagt godt til rette for produksjon og eksport av ferdigklær, både fra myndighetenes side og ved moderne fabrikker med godt tilfang av arbeidskraft. Etter hvert ble en stadig større del av deres produksjon flyttet til

Generatorer fra Bergen Engines dekker nå ca. fem prosent av Bangladesh' elektrisitetsforsyning. Disse er installert i Chattogram. (Foto: Bergen Engines)

Porsgrund Porselænsfabrikk (PP) produserer flere av sine serier i Bangladesh. (Foto: Kristin T. Wæringsaasen)

Bangladesh, mens produksjonen i andre land som Kina ble trappet ned. I dag produser 29 leverandører med 74 fabrikker i Bangladesh nær halvparten av alle klærne Varner selger i Norge og andre europeiske land.

I likhet med de fleste internasjonale kleskjedene, valgte Varner å ikke eie fabrikkanlegg selv, men bestille produksjon fra eksisterende fabrikker. De fant imidlertid store forskjeller mellom fabrikkanleggene. I den første perioden lot de lokale agenter forhandle fram produksjonsavtaler som også forutsatte minstekrav til sikkerhet, miljø og arbeidsforhold. Dette viste seg ikke å være tilstrekkelig, og flere fabrikker benyttet seg av useriøse underleverandører. Etter at Varner etablerte egen tilstedeværelse ble det gjort en grundig gjennomgang av inngåtte avtaler, og nye forundersøkelser av potensielle leverandører. Disse blir nå fulgt opp regelmessig.

Varner har sluttet seg til avtalene som er inngått mellom de internasjonale kleskjedene og internasjonale fagforeninger om brann- og bygningssikkerhet og andre tiltak for å bedre sikkerheten for arbeiderne. De var aktivt med i revisjonen av avtalene i 2018, og har signert den nye avtalen fra 2021.

I tråd med selskapets ambisjoner om styrket bærekraft og egne etiske retningslinjer, stiller Varner omfattende krav om trygge arbeidsplasser, ansvarlig behandling av fargestoffer og andre miljøkrav. Dessuten forsikrer de seg om at det ikke forekommer barnarbeid, om regulert arbeidstid og retten til fagorganisering. Dette følges opp ved stadige inspeksjoner, som dessverre fortsatt avdekker avvik fra

inngåtte avtaler og standarder. Selskapet er tilsluttet Etisk Handel Norge. I Bangladesh har de i tillegg hatt samarbeid med Redd Barna og UNICEF for å styrke barns rettigheter.

Bergen Engines bidrar til kraftforsyningen

Bergen Engines Bangladesh har levert kraftmaskiner som dekker over fem prosent av landets elektrisitetsforsyning. Maskinene produseres av Bergen Engines på Hordvikneset utenfor Bergen. Denne fabrikk leverer diesel- og gassgeneratorer, skipsmotorer og andre motorer og var inntil 2021 heleid av britiske Rolls-Royce.

I år 2001 leverte Bergen Engines de første Rolls-Royce generatorene til Bangladesh, og senere er dette blitt fulgt av flere leveranser. I 2017 annonserte de en ny kontrakt for leveranser til to kraftverk på henholdsvis 112 og 150 MW. Mens de første leveransene var generatorer til stålverk og andre større bedrifter som trengte tilleggs- og nødstrøm, skal de nye kraftverkene produsere strøm til nettet for å bidra til å dekke kraftunderskuddet og den økende etterspørselen i landet. Bergen Engines Bangladesh er etablert for å følge opp disse leveransene, og bistår med vedlikehold og reservedeler.

Norske porselensbedrifter produserer i Bangladesh

Porsgrund Porselænsfabrikk (PP) er en kjent merkevare for kvalitetsporselen, og produserer i dag mange av sine serier i Bangladesh. Selskapet ble etablert i 1885 og er Norges eneste produsent av

Både PP (bildet) og Wiik & Walsøe fant produsenter som leverer høy kvalitet på produktene. (Foto: Kristin T. Wæringsaasen)

Solenergiselskapet Scatec har planer om solcellepark i Nilphamari. (Illustrasjonsfoto: AdobeStock)

høybrent porselen. PP har fortsatt noe produksjon i hjembyen Porsgrunn, mens det meste er blitt flyttet til Tyskland eller til andre land, som Bangladesh. Produsentene i Bangladesh har bevist at de kan levere gode produkter av høy kvalitet. En lokal agent overvåker produksjonen, foretar kvalitetskontroll og bistår med forsendelsene til Norge.

En annen norsk designprodusent av porselensprodukter, Wik & Walsøe, har fulgt etter og produserer deler av sin kolleksjon i Bangladesh. Her fant de gode håndverkere med sans for kvalitet og detaljer.

Nordic Woods leverer strøm- og telefonstolper

Da Norad begynte med bistand til elektrifisering av landsbygda tidlig på 1990-tallet, foreslo noen at en kunne forsøke med stolper av tre framfor de tradisjonelle av betong eller stål. Trestolper er lettere å montere i deltalandskapet, og har overlegen styrke i forhold til vekten. De er også klart mer klimavennlige. Men de lokale tresortene var porøse og ble lett spist opp av termitter. Derfor var de langsomtvoksende furustolpene fra Norge bedre egnet når de i tillegg ble godt impregnerte. Eksperimentet med importerte trestolper var vellykket, og dette ble en viktig del av Rural Electrification Board (REB) sin utbygging av strømmettet på landsbygda. I 2004 ble firmaet Nordic Woods etablert som en joint venture mellom Solør Treimpregnering og East Coast Trading (Pvt) Ltd for å importere og preparere strømstolper som blir levert til REB.

Solør Treimpregnering solgte sine produksjonsanlegg Solør Agrotre i Norge til finske ScanPole fra 2020, men

har beholdt sin eierkontroll i Nordic Woods. Firmaet fortsetter å importere trestolper fra Norge, men nå også fra Finland og USA. Nordic Woods har tre anlegg for å impregnere og behandle trevirke i Khulna, og produserer i tillegg til stolper også jernbanesviller, møbler som stoler og bord, senger og skap, utstillingshyller og mye annet. Nordic Wood omsetter for tiden (2021) for ca. USD 25 -30 mill. og har 350 ansatte i Dhaka og Khulna.

Scatec vil produsere solenergi

I dag blir nær 60 prosent av Bangladesh energiforsyning generert fra naturgass, og resten fra olje, kull og litt vannkraft. Myndighetene ønsket å øke andelen fornybar energi til 10 prosent i 2021, men har bare nådd tre prosent i 2020. Det norske selskapet Scatec har engasjert seg siden 2017 og tar sikte på å bygge en 62 MW solcellepark i Nilphamari i det nordvestre hjørne av Bangladesh. Dette er et relativt lite, men likevel viktig tilskudd til elektrisitetsforsyningen.

Norad har vært en viktig bidragsyter for å realisere dette prosjektet, ved å bevilge til forundersøkelsene siden 2016, og i 2020 å gi midler til bygging av overføringslinjen og transformatorstasjonen som knytter anlegget til hovednettet. For selve investeringen får Scatec et utviklingslån fra den nederlandske utviklingsbanken FMO. Scatec finansierer resten, og vil selv bygge, eie og drive anlegget. Fra Bangladesh side deltar en lokal partner og det statlige kraftselskapet Bangladesh Power Development Board (BPDB) som har inngått en langsiktig kjøpsavtale for strøm fra prosjektet. Dersom dette blir vellykket, vil både Scatec og andre sikkert være interessert i flere muligheter til å forsyne Bangladesh med mer solenergi.

Norsk-eide Poly ConCrete produserer polybetong for vegg- og tak-konstruksjoner. (Foto: PolyConcrete)

Joutun er en av verdens største malingprodusenter. I mars 2021 var ambassadør Espen Rikter-Svendsen (med mikrofon) med på å markere starten på bygging av en helt ny malingfabrikk i Narayanganj. (Foto: Ambassaden i Dhaka)

Business Matchmaking ga blandede resultater

Norad utviklet i 1995 et program for å støtte norske bedrifter som var interessert i et partnerskap med bedrifter i et samarbeidsland, og startet opp dette i Sri Lanka og Sør-Afrika. Senere ble programmet utvidet til flere afrikanske land, India og Vietnam. Da samarbeidet med Bangladesh ble lagt om i 2008, ble det besluttet at et slikt Business Matchmaking Programme (BMMP) skulle fremmes også i Bangladesh. Programmet ble gjennomført av Innovasjon Norge i samarbeid med ambassaden. Det var betydelige forventninger om at samarbeidet skulle over i mer kommersiell retning, ettersom næringslivet i Bangladesh var i vekst og interessert i internasjonale partnere.

BMMP i Bangladesh startet med en besøksrunde i 2011. Første fase ble ikke så vellykket, ettersom bare 4 av 13 deltakende firmaer undertegnet en intensjonsavtale. Mange fant ikke en passende partner, og noen var kanskje ikke så genuint interesserte. Likevel ble det besluttet å gjennomføre en ny fase av BMMP for 2013-16. Her deltok i alt 29 norske firmaer, de fleste relativt små. Da programmet ble avsluttet i 2016, hadde seks av disse firmaene etablert en form for forretningsavtale. Bransjene var spredd og omfattet både dyrking og eksport av blomster, trykkerivirksomhet, produksjon av arbeidsklær, mini-elektrisitetsnett, brannslukningsapparater og leieproduksjon av porselen.

Oppsummeringen fra de to fasene av Business Matchmaking programmet viste at det finnes et potensiale for partnerskap mellom norske og bangladeshiske bedrifter. Men det er også store utfordringer. De norske

firmaene var små eller mellomstore og hadde få ressurser de kunne satse. Mange var dårlig forberedt på de store kulturelle og teknologiske forskjellene og noen manglet tilstrekkelig motivasjon. De bangladeshiske firmaene var heller ikke alltid godt forberedt, og noen viste lite innovasjonsvilje. Mange hadde lavt teknologisk nivå og var lite kvalitetsbevisste. I tillegg var det mange byråkratiske utfordringer i møte med myndighetene, lange avstander og språkbarrierer.

Erfaringene tilsier at dette er krevende på begge sider. Tiden vil vise om myndighetenes politikk for et bedre investeringsklima vil gjøre det lettere for norske og bangladeshiske firmaer å finne hverandre, og om det finnes flere norske firmaer som er robuste og risikovillige nok til å gripe muligheten.

Flere norske firmaer er aktive – og ett er solgt

Jotun er et norsk-eid verdensomspennende malingskonsern og niende størst i verden innen maling. De har et salgskontor i Dhaka og startet i mars 2021 bygging av en helt ny malingsfabrikk i Meghna Economic Zone i Narayanganj. Denne skal levere maling all slags bruk, herunder skipsmaling.

DNV (tidligere Det norske Veritas) er et globalt selskap innen kvalitetssikring og risikohåndtering, og verdens største på skipsklassifisering. DNV har et kontor i Chattogram som i hovedsak arbeider i tilknytning til skipsbygging og maritim virksomhet.

Poly ConCrete er eid av norske Polybo AS og produserer polybetong som er et byggemateriale sammensatt av sement, vann og resirkulerte isoporkuler.

Det statlige investeringsfondet Norfund investerer bl.a. i ren energi. I 2019 hadde de en konferanse for bangladeshiske interessenter sammen med det nordiske handelskammeret NCCI. (Foto: Kristin T. Wæringsaasen)

Statens pensjonsfond utland (SPU), mer kjent som det norske oljefondet, har plassert over 2 000 millioner NOK i bangladeshiske selskaper. Fondet forvaltes av Norges Bank Investment Management (NBIM) og er underlagt retningslinjer for ansvarlige investeringer.

Produktet blir mye lettere enn betong, og blir benyttet til både vegg- og tak-konstruksjoner. Poly ConCrete ble etablert i Bangladesh i 2011.

NRD Bangladesh ble etablert i 2017 som det regionale kontoret for Sør-Asia for Norway Registers Development (NRD). Det er et globalt konsulentfirma for IKT-tjenester særlig innen offentlige registre som folkeregistre, velgermanntall og eiendomsregistre. De har hatt oppdrag for det nasjonale Bangladesh Computer Council bl.a. for å utvikle et «Computer incident response team» (CIRT) – et beredskapsteam som håndterer datasikkerhetshendelser.

Cefalo er et norsk it-utviklingselskap med en stab på over 150 ansatte i Dhaka (i 2020) der virksomheten foregår. De fleste kundene er norske, og Cefalo bistår kundene med finne dataingeniører i Bangladesh som kan overta den videre utviklingen av deres data-systemer.

Scancem International var et svensk-norsk selskap da det etablerte seg i Bangladesh i 1998 med støtte fra både Norad, Norfund og Nordic Development Fund (NDF) i tillegg til Verdensbankens IFC. Scancem bygget en helt ny sementfabrikk nær Dhaka og kjøpte seg inn i en lokal virksomhet. Det var den første store internasjonale investering i sementindustrien i Bangladesh, og selskapet er i dag ett av de ledende i bransjen. Scancem ble kjøpt opp av tyske Heidelberg Cement i 1999. Norfund solgte seg ut i 2003 mens lånet fra Norad ble tilbakebetalt i 2008.

3.3 Store finansielle investeringer fra norske statlige fond

Norfund – Statens investeringsfond for utviklingsland – har vært aktiv i Bangladesh siden 2010, og hadde innestående investeringer og lån på totalt 540 mill. NOK til i alt 11 selskaper ved utgangen av 2020. Dette innebærer et tilskudd som tilsvarer rundt 50 prosent av den norske bilaterale bistanden i samme tiårsperiode. Det begynte med at Norfund gikk inn med 122 mill. NOK i aksjekapital og lån til BRAC Bank, en kommersiell bank med en sosial profil. Banken hadde i 2015 hadde mer enn 100 000 små og mellomstore bedrifter som kunder. Senere har dette engasjement blitt noe redusert, mens Norfund har økt sine investeringer i flere andre fond og finansinstitusjoner, herunder fond for fornybar energi. I 2020 var Norfunds største engasjement i Mutual Trust Bank som har et aktivt engasjement for små og mellomstore bedrifter og særlig støtter kvinnelige entreprenører.

Statens pensjonsfond utland (SPU) – Oljefondet – gjorde sine første investeringer i landet i 2015, og har i de påfølgende fem årene plassert over 2 000 millioner NOK i 20 selskaper. De største investeringene er gjort i mobilselskapet Grameenphone og medisinprodusenten Square Pharmaceuticals. SPU har videre investert over 200 mill. NOK i BRAC Bank der også Norfund har interesser, og i en annen farmasøytisk bedrift, Beximco Pharma, som eies av BEXIMCO det største multi-industrielle konsernet i Bangladesh.

I tråd med sin generelle politikk, har SPU bare små eiendeler i disse selskapene. I ingen av dem - med et lite unntak - eier SPU mer enn 4 prosent av aksjekapitalen.

Totalt har mer enn tjue norske organisasjoner vært engasjert i samarbeid med bangladeshiske partnere. Forsknings- og kulturinstitusjoner har også funnet samarbeidspartnere, og Kristiansand kommune har hatt en vennskapsavtale med byen Rajshahi helt siden 1979. En henna-festival kan forsterke de personlige båndene.

4

SAMARBEID SOM ENGASJERER ENKELTMENNESKER

4.1 Det sivile samfunn og ikke-statlige organisasjoner

Det sivile samfunn er mangfoldig og har vært svært viktig for utviklingen i Bangladesh. Norge har over tid støttet en lang rekke nasjonale og lokale organisasjoner som arbeider for å redusere fattigdom, fremme likestilling, styrke utsatte gruppers rettigheter, og generelt styrke det sivile samfunnets rolle. Blant de mest kjente er Grameen Bank og BRAC som begge har gjort en kjempeinnsats for å skape utvikling på landsbygda og redusere fattigdom. Her omtales samarbeidsprosjekter der norske organisasjoner er involvert, mens den direkte støtten til bangladeshiske organisasjoner omtales nærmere i andre kapitler.

Fra norsk side har kirke-baserte organisasjoner vært spesielt aktive i Bangladesh. Santalmisjonen var den eneste som var til stede allerede ved uavhengigheten i 1971. Deres virksomhet i områdene Dinajpur og Rajshahi gjorde det senere lettere for andre norske hjelpeorganisasjoner som Strømmestiftelsen og Kirkens Nødhjelp å vinne innpass. I tillegg har ungdomsorganisasjonen KFUK/ KFUM og Frelsesarmeen hatt langvarig samarbeid med sine søsterorganisasjoner. Myndighetene i Bangladesh tillater ikke direkte evangelisering, men setter pris på det sosiale arbeidet som disse organisasjonene driver.

Flere andre norske organisasjoner har hatt prosjekt-samarbeid i kortere eller lengre perioder, som Blindeforbundet, Døveforbundet og Forbundet for psykisk utviklingshemmede. Organisasjonen Impact tar sikte på å motvirke funksjonshemming på et tidlig

stadium, og støttet bl.a. det flytende hospitalet «Jibon Tari». Care Norge gikk i gang tidlig med prosjekter for kvinnehelse, og Norsk Bangladeshforening (nå: Norsk Bangladesh fadderforening) fikk bygget barnehjem og har fulgt opp disse. Plan Norge har nylig startet et program for å motarbeide barneekteskap.

Når flom, sykkloner, jordskred eller andre katastrofer rammet Bangladesh, utvidet de norske nødhjelpsorganisasjonene sin virksomhet med store tilskudd fra Utenriksdepartementet, og med penger innsamlet fra enkeltgivere i Norge. Humanitær innsats og nødhjelp omtales nærmere i kapittel 2.

Totalt har mer enn tjue norske organisasjoner vært engasjert i samarbeid med bangladeshiske partnere. Det er ikke mulig å omtale alle, men her er noen illustrasjoner av både omfattende og langvarige partnerskap.

Santalmisjonen – Normisjon. Eldst av de norske

Santalmisjonen var en norsk frittstående misjonsorganisasjon som ble startet opp i daværende Britisk India i 1867 blant santalene, en etnisk minoritet. Lars Skrefsrud som stiftet Santalmisjonen, var også språkforsker og skapte et santalsk skriftspråk. Tidlig på 1900-tallet etablerte misjonen seg i Dinajpur og Rajshahi i nåværende Bangladesh. Mye senere, i 1967, overtok Santalmisjonen i tillegg et misjonsfelt i Sylhet. Dette er et sentralt område for tedyrking, og mange av teplukkerne var santaler innvandret fra India.

Sosiologen Bodil Maal tok med seg erfaringene fra mikrokredittbanken Grameen Bank og fikk dem tilpasset norske forhold. Her sammen med Grameen Banks skaper Muhammad Yunus i 2009. (Foto: Maren Maal)

Solve Næss-Holm fra Santalmisjonen/Normisjon fikk ikke lov til å misjonere, men hadde hyggelige samtaler med lokalbefolkningen. Bilde fra 2011. (Foto: Normisjon)

Grameen Bank-konsept ble til Nettverkskreditt i norske kystkommuner

Det er bare ett kjent tilfelle der et program i Bangladesh har inspirert til et helt nytt program i Norge, spredt over store deler av landet. Det var ideene fra Grameen Bank som la grunnlaget til et program for «Nettverkskreditt».

Den norske sosiologen Bodil Maal hadde arbeidet blant fattige kvinner på landsbygda i Bangladesh i flere år på 1980-tallet, og sett hvordan Grameen Bank lyktes med sitt program for mikrokreditt for kvinner. Tidlig på 1990-tallet fikk Maal Fiskerinæringens Kvinneutvalg til å utvikle et konsept for nettverkskreditt basert på ideene fra Grameen Bank, men tilpasset norske forhold. Formålet var å stimulere til entreprenørskap blant kvinner i kystkommunene i Norge og gjøre fiskeriahengige kommuner mer attraktive som arbeids- og bosted for kvinner.

Kvinnebanken i Lofoten ble opprettet i 1992 i Moskenes og Flakstad kommuner. Kvinner som deltok, ble organisert i grupper på fem-sju og støttet hverandre sosialt og faglig. De fikk dermed tilgang til lån og veiledning til å starte egen virksomhet. Formålet kunne være håndverk og husflid, turisme, matproduksjon og mye annet.

Etter hvert spredde ideene seg til en rekke kommuner, slik at det 16 år senere var i alt 265 aktive grupper med 1320 medlemmer i åtte fylker. Programmet ble da administrert av Innovasjon Norge og var ett av deres virkemidler for kvinne-entreprenører. Innovasjon Norges evaluering av programmet i 2008 fant mange positive resultater, og anbefalte samtidig en rekke forbedringer. Likevel ble programmet avsluttet noen år senere.

Muhammad Yunus som hadde startet og ledet Grameen Bank, besøkte selv Kvinnebanken i Lofoten og andre nettverkskredittgrupper flere ganger på 1990-tallet, og igjen i 2006 da han mottok Nobels Fredspris. Han var mektig imponert over at dette konseptet var levedyktig i norske kystkommuner som er så forskjellige fra landsbyene i Bangladesh.

Under krigen i 1971 flyktet millioner til India og ødeleggelsene var store. Men fra 1972 begynte gjenoppbyggingen. Santalmisjonen ble et sentralt kontaktpunkt for store nødhjelpsprogrammer med støtte fra Kirkens Nødhjelp og andre norske organisasjoner. Ytterligere nødhjelp fulgte etter storflommen

i 1974 og den samtidige sultkatastrofen i nord- og nordvest-Bangladesh.

Det ble etter hvert etablert selvstendige nasjonale kirker med støtte fra Santalmisjonen. Tilskudd fra Norad og andre organisasjoner bidro til at det ble

Normisjon (tidl Santalmisjonen) driver et ris-bank prosjekt for å sikre risavlinger og fordeling av risen blant santalene i Dinajpur. (Foto: Tor A. Torhaug)

Flakstad kommune i Lofoten og Galachipa i Bangladesh, som begge er kystkommuner, innledet en vennsksapsavtale i 2007. Det førte til mange besøk og mange gode ideer, og betydelig hjelp til Galachipa etter syklonen Sidr i 2007. Delegasjonen fra Galachipa fikk varme gensere under besøket til Lofoten i 2009. (Foto: Per Eidsvik)

bygget helsestasjoner, sykehus, skoler og opplærings-sentra i tilknytning til disse menighetene. Norad ga bl.a. bevilgninger til en sykepleierskole i Rajshahi og til et omfattende helseprogram i Sylhet. Organisasjonen Sancred Welfare Foundation ble dannet i Sylhet for drive helse- og utdanningsprogrammene og for å formidle mikrokreditt og andre velferdstiltak til fattige og utsatte minoriteter. I Dinajpur og omegn driver Northern Development Foundation, som i utgangspunktet var tilknyttet Bangladesh Northern Lutheran Evangelical Church (BNLEC), både grunn- og yrkesutdanning, landbruk- og landsbyutvikling. Mer nylig inngår også utvikling av lokale media, opplæring i menneskerettigheter og konflikthåndtering i virksomheten.

Santalmisjonens egen historie kan fortelle at det ofte var spenning mellom lokale kirkesamfunn og de større nødhjelps- og utviklingsprogrammene. Menighetene hadde ikke alltid kompetanse eller kapasitet til å forvalte omfattende programmer og det oppstod både misunnelse og korrupsjon. Samtidig mente noen at prosjektene fjernet interessen fra det åndelige arbeidet. Utviklingsprosjektene ble da skilt ut som egne organisasjoner. Men også dette var utfordrende, for disse betalte høyere lønninger enn menighetene og tiltrakk seg de mest kompetente personene.

Santalmisjonen ble i 2001 slått sammen med Norsk Luthersk Indremisjon, til Normisjon. Det viktigste formål er å fremme kristendommen og støtte de kristne menighetene. Her møter de imidlertid begrensninger, ettersom aktiv evangelisering ikke er tillatt selv om det er full frihet til religionsutøvelse.

Antall kristne øker meget langsomt, og i enkelte områder blir både kristne og andre ikke-muslimer forfulgt og diskriminert lokalt. Men parallelt med den religiøse siden ved arbeidet, har organisasjonen bygget ut både skoler, helsetjenester og andre aktiviteter som tjener alle i området uansett religion.

Kirkens Nødhjelp. Nødhjelp, gjenoppbygging og organisering

Kirkens Nødhjelp (KN) er en av de største norske bistandsorganisasjonene. De har siden 1971 særlig støttet sine to viktigste partnere Rangpur Dinajpur Rural Services (RDRS) og Christian Commission for Development in Bangladesh (CCDB).

RDRS ble stiftet av den norske misjonæren og bistandsarbeideren Olav Hodne, da han i 1971 arbeidet der for Det lutherske verdensforbund. Etter uavhengigheten var første oppgave å bistå til gjenoppbygging. Etter hvert ble virksomheten utvidet med landbruk, helse og tiltak for å bedre kvinners økonomiske muligheter. RDRS ble den ledende utviklingsorganisasjonen i nordvest-Bangladesh. De introduserte nye produkter og ny teknologi, som trede-pumper, hvete-dyrking og grønnsakhager.

RDRS utviklet også et program for å organisere mange små lokale grupper i større «føderasjoner». Disse skulle være folkelige og demokratiske, og ble etter hvert en viktig motvekt til lokale tradisjonelle makthavere. Ved valgene i 2011 ble svært mange fra føderasjonene valgt inn i de lokale Union Parishad-styrene (tilsvarer kommunestyre), takket være den opplæring og erfaring de hadde fått.

Olav Hodne med familie i 1984. Han var en sentral bistandsarbeider for flyktninger under frigjøringskrigen, og startet den bangladeshiske hjelpeorganisasjonen RDRS. (Foto: Normisjon)

Shonglap-programmet var initiert av Strømmestiftelsen og har hjulpet jenter i vanskeligheter med utdanning, økonomisk aktivitet og selvtillit. (Foto: Strømmestiftelsen)

Olav Hodne var en kjent norsk misjonær og bistandsarbeider som i 1970 ble oppnevnt som leder av hjelpearbeidet til Det lutherske verdensforbund (WLF) blant flyktninger i India og Bangladesh. Han fikk grunnlagt Rangpur Dinajpur Rehabilitation, senere Rangpur Dinajpur Rural Services (RDRS). Han hadde tidligere arbeidet for Santalmisjonen, og senere for Strømmestiftelsen. Han hadde også arbeidet blant fattige og hjemløse i Kolkata (India) og ble nominert flere ganger av Mor Theresa som kandidat til Nobels Fredspris.

CCDB ble stiftet i 1973 og fokuserte også de første årene på gjenoppbyggingen etter krigen. Etter hvert ble virksomheten utvidet til formell og uformell utdanning og landsbyutvikling. CCDB arbeider i mange flomutsatte områder, og har lagt vekt på programmer for å sikre befolkningen gjennom katastrofevarsling og -beredskap. Dette kan handle om alt fra å etablere sikre evakueringsområder, tiltak for å heve grunnmuren på bygninger og brønner, til redningsbåter. De driver også folkeopplysning om klimaendringer for å bevisstgjøre befolkningen, og fremme konkrete og praktiske løsninger på framtidens utfordringer.

I 2011 avsluttet KN alle sine bistandsprogrammer i Bangladesh. Da rohingyane fra Myanmar strømmet inn i Bangladesh i 2017, kom KN imidlertid tilbake med nødhjelp.

Strømmestiftelsen. Fra mikrokreditt til «shonglap»

Bistandsorganisasjonen Strømmestiftelsen ble stiftet i 1976 i Kristiansand og har støttet prosjekter i

Bangladesh siden slutten av 1980-tallet. Den driver omfattende innsamling av midler i Norge fra både enkeltpersoner, private firmaer og stiftelser. Til sammen utgjør dette mer enn 50 prosent av organisasjonens budsjett. De øvrige midlene kommer i hovedsak fra Norad.

I 1990 opprettet stiftelsen et kontor i Dhaka, som første sted utenfor Norge. Gjennom over 30 år har den støttet bangladeshiske organisasjoner med særlig vekt på mikrofinans. I tillegg har den gitt bidrag til partnernes programmer for utdanning, styrking av kvinners rettigheter, minoriteters rettigheter og økonomisk utvikling i lokalsamfunn. Flere langsiktige partnerskap ble imidlertid avsluttet i 2018, etter at stiftelsen la om sin bistandsstrategi.

Samarbeidet med Rangpur Dinajpur Rural Services (RDRS) fortsetter etter omleggingen. Samtidig har Strømmestiftelsen inngått nye avtaler med fem andre regionale og lokale organisasjoner i det nordlige Bangladesh. En av disse, Gana Unnayan Kendra (GUK) arbeider spesielt med folk som lever på sandbanker i elveløpene (såkalte «char») der flomvarsling

Kvinner fra vanskelige kår får hjelp fra Frelsesarmeen og tjener penger ved å lage produkter for Sally Ann som selger videre internasjonalt. (Foto: Inger Marit Nygård)

Produkter fra Sally Ann Bangladesh demonstreres og selges på julebasaren på Nordic Club i Dhaka. (Foto: Kristin T. Wæringsaasen)

Sally Ann, Frelsesarmeen og Others: Butikk på Majorstua i Oslo

Den norske Frelsesarmeen hadde i samarbeid med sin søsterorganisasjon i Bangladesh arbeidet for at kvinner skulle kunne skaffe seg et levebrød ved å produsere tradisjonelle håndverksprodukter. Fra 1996 ble denne produksjonen organisert i Sally Ann Bangladesh Ltd. Ved inngangen til 2000-tallet var over trehundre personer – blant annet tidligere prostituerte – i sving med å lage tepper, løpere, vesker, kort, kurver, møbler og mye annet. Men markedet blant den framvoksende middelklassen var ikke stort nok og de fleste produktene endte på lager.

Det ble derfor etablert kontakter i Norge, der entusiastiske partnere ville åpne nye markeder for Sally Ann-produktene. I 2003 ble det åpnet en butikk på Majorstua i Oslo, med god hjelp av Mester Grønn og Kavlifondet. Denne ble høytidelig markert av utviklingsminister Hilde Frøford Johnson som mente at dette var en viktig måte for «bistands-Norge» å tenke nytt på.

Likevel ble butikken i Norge lagt ned i 2013. Det ble for smått. I stedet ble det satset tydeligere og mer kostnadseffektivt på samarbeid med eksterne kjeder og butikker, bedriftssalg, nettsalg og salg internt i Frelsesarmeen. Samtidig ble navnet «Sally Ann» erstattet med «Others» som har en sterkere forankring i Frelsesarmeens historie.

Organiseringen skjer i dag ved Frelsesarmeens hovedkontor i London mens salgskanaler har blitt åpnet i USA, Canada og Danmark. Bangladesh er fortsatt det største produksjonslandet, men det kommer nå også varer fra Pakistan, Kenya og Indonesia.

Alle produsentene rekrutteres gjennom Frelsesarmeens lokale sosiale arbeid – i slumområder, blant kvinnegrupper på landsbygda og gjennom nettverk for ofre for menneskehandel. I byen Jessore har de et snekkerverksted som lager produkter i lokalt og bærekraftig treverk, en vevstue som jobber med tradisjonelt håndverk med nytt design, og en systue som gir produktene riktig tilpasning. «Others» er en kommersiell virksomhet, eid av Frelsesarmeen. Salget skjer på normal forretningsmessig måte, men all inntekt går til å skape flere arbeidsplasser i Bangladesh og de andre produksjonslandene.

Unge funksjonshemmede i Rajshahi hilser besøkende fra Kristiansand velkommen. (Foto: Dag Vige)

Bidrag fra Kristiansand gir bedre vannforsyning i de fattigere bydeler i Rajshahi. (Foto: Dag Vige)

og -beredskap som tilgang til båter og sikre lagerhus er spesielt viktig.

Strømmestiftelsen fremmer også tilleggsutdanning for de som faller ut av den regulære undervisningen. I denne sammenheng har «Shonglap»-programmet for jenter i tenårene vist seg velegnet. Dette initiativet søker å styrke jentenes posisjon internt i familien, hindre tidlige ekteskap, få dem til å fortsette sin utdanning, og hjelpe dem til å starte økonomisk aktivitet. Programmet ble støttet av norske elever Operasjon Dagsverk i 2008. Shonglap betyr «dialog» på bengalsk, og programmet er senere blitt kopiert av Strømmestiftelsen i flere land i Asia og Afrika.

KFUK/ KFUM Global – for unge kvinner

KFUK/ KFUM Global har siden 1995 støttet sin søsterorganisasjon Bangladesh YWCA med særlig vekt på arbeid blant ungdom og voksne kvinner om temaer som menneskerettigheter, klima, vold mot kvinner, brystkreft og pubertet. I tillegg har de støttet førskoler for underprivilegerte barn. Det har også blitt etablert partnerskap mellom lokale Ten Sing-grupper i Norge og Bangladesh. I mange år har det vært gjensidig utveksling mellom landene, og i alt har 190 nordmenn besøkt Bangladesh og nærmere 90 personer fra Bangladesh har besøkt Norge.

Ordførere som er venner

Kristiansand kommune har hatt en vennskapsavtale med byen **Rajshahi** i nordvest-Bangladesh helt siden 1979, og dette samarbeidet er fortsatt aktivt. Det begynte med en journalist og en fotograf fra region-

avisen Fædrelandsvennen som i 1971-72 fortalte om nød og de enorme behovene i Bangladesh etter frigjøringskrigen. Dette ga støtet til en pengeinnsamling blant avisens lesere, og to år senere åpnet et barnehospital i Rajshahi for de innsamlede midlene. I 1979 undertegnet ordførerne i de to byene en vennskapsavtale og opprettet hver sin komite som administrerer samarbeidet.

Kristiansands innbyggere har store innsamlinger hvert tredje år der skoler, barnehager, næringsliv, idrettslag, menigheter og andre organisasjoner samler inn nærmere 2 millioner NOK. Disse har vært benyttet til bl.a. skolegang, legehjelp og medisiner til fattige, spesialtiltak for funksjonshemmede og yrkesopplæring for misbrukte jenter. Innsamlede midler suppleres med kommunens klimavoter som går til treplanting, spesialbevilgninger til vannforsyning i slummen og tilskudd til et kreftsykehus. Det er Rajshahis egen komite som foreslår mottakere og følger opp midlene, mens Rajshahi-komiteen i Kristiansand fatter vedtak og rapporterer til kommunestyret der.

Samarbeidet omfatter også politiske kontakter og gjensidige besøk, som utveksling av kunstnere og fagfolk. I Kristiansand gir samarbeidet og innsamlingene et godt utgangspunkt for undervisning i skoler og barnehaver, det holdes vennskaps-gudstjenester i kirkene og organiseres åpne møter.

Utveksling av unge voksne gjennom det norske fredskorpset – nå Norec

Det norske fredskorpset ble etablert i 1963. De første

Som takk for samarbeid og støtte gjennom mange år, ga Rajshahi en stor 35 x 3,5 meter mosaikk-vegg i gave til Kristiansands innbyggere, og denne ble i 2011 avdekket på ytterveggen av Odderøyhallen, lett synlig i et populært friområde nært sentrum av byen. Her vises Bangladesh' første president Sheikh Mujibur Rahman og scener fra frigjøringskrigen.

tiårene rekrutterte de unge fagfolk til norske samarbeidsland i Afrika og i noen år til Iran. Ingen ble sendt til andre land i Asia, før en stor omlegging i 2000.

Det nye Fredskorpset inkluderer Bangladesh og finansierer direkte utveksling av unge medarbeidere mellom organisasjoner i Norge og deres partnerorganisasjoner i utviklingsland. Det omfatter også forskningsinstitusjoner, vennskapskommuner og privat næringsliv. Utveksling foregår i tillegg mellom utviklingsland som et sør-sør samarbeid, eller i en trekant sør-sør-Norge. Fredskorpset fikk i 2018 nytt navn Norec, Norsk senter for utvekslingssamarbeid, og er underlagt Utenriksdepartementet.

Siden omleggingen i 2000 har flere organisasjoner med bånd til Bangladesh deltatt i utvekslingsprogrammet. Dette gjelder blant andre KFUK/KFUM og deres søsterorganisasjon YWCA/YMCA i Bangladesh, men også Strømmestiftelsen, Kirkens Nødhjelp og deres samarbeidspartnere.

Andre organisasjoner med et mer begrenset nettverk i Bangladesh har også hatt mulighet til en slik utveksling, herunder Landslaget for barne- og ungdomsorganisasjoner (LNU), Norges Blindforbund, Den norske jordmorforening, og Forum for kvinner og utvikling (FOKUS). Alle utvekslinger går begge veier, det vil si at norske deltakere arbeider i Bangladesh en periode, mens bangladeshiske deltakere arbeider i Norge, eventuelt i et tredjeland.

Deltakerne i alle programmene har vært ungdom eller unge voksne som har tilbragt opp til et arbeidsår i svært forskjellige kulturer og omgivelser, og kunnet lære både faglig og sosialt om samarbeid på tvers

av land og kulturer. Dette har sannsynligvis både Bangladesh og Norge hatt nytte av.

Norske organisasjoner som har eller har hatt prosjekter i Bangladesh:

Blindeforbundet

CARE Norge

Den norske jordmorforening

Døveforbundet

Flyktninghjelpen (bare nødhjelp)

Frelsesarmeen

Gjennestad Gartnerskole (bare utveksling)

IMPACT Norway

Internasjonal Dugnad

KFUK-KFUM Global

Kirkens Nødhjelp

Kristiansand kommune/ Rajshahi-utvalget

Landsrådet for norske barne- og ungdomsorganisasjoner (bare utveksling)

Norges kristelige student- og skoleungdomslag (bare utveksling)

Norges Røde Kors

Norsk Bangladesh Forening (nå: Fadderforening)

Norsk forbund for psykisk utviklingshemmede

Norske kvinners nasjonlråd og Kristiansand kvinneråd

Plan Norge

Redd Barna Norge (bare nødhjelp)

Santalmisjonen/ Normisjon

Strømmestiftelsen

Det langvarige samarbeidet mellom Chr. Michelsens Institutt og Bangladesh Institute of Development Studies la grunnlag for mange bøker som fikk betydning i utviklingsdebatten.

4.2 Forsknings- og universitetssamarbeid

Forskning om fattigdom og utvikling – og oppdragsforskning for Norad

Det har lenge vært interesse i norske forskningsmiljøer for forskning om Bangladesh, ofte i samarbeid med bangladeshiske forskere. En oversikt over den tidlige forskningsinteressen og -samarbeidet er imidlertid vanskelig å finne. En katalog over norsk utviklingsforskning fra 1984 inkluderte i alt 15 pågående prosjekter om Bangladesh. Omtrent samtlige var innenfor samfunnsvitenskapelige fag som antropologi, økonomi og statsvitenskap. Bare ett var av teknologisk art. Det gjaldt en studie om hydrauliske forhold i elver og havneområder, som ble utført i tilknytning til Norads planer om økonomisk støtte til kyst- og elvetransporten. Flere studier var under arbeid i tilknytning til det samme programmet; som kartleggingen av de tradisjonelle elvebåtene, og transportøkonomiske studier.

Nedenfor omtales noen av de langvarige samarbeidsprogrammene mellom norske og bangladeshiske forskere, og samarbeid på universitetsnivå. Det har ikke vært mange programmer, men antallet har økt de siste tiårene. I løpet av perioden har flere bangladeshiske institusjoner vokst seg sterke, både i omfang og kvalitet. Dette skulle tilsi at det blir mer attraktivt for norske – og andre utenlandske – forsknings- og utdanningsinstitutter å fortsatt søke samarbeid med sine bangladeshiske søsterinstitutter.

CMI, BIDS og CPD – samfunnsforskning med et anvendt perspektiv

Samarbeidet mellom Chr. Michelsens Institutt (CMI) i Bergen og Bangladesh Institute of Development Studies (BIDS) begynte tidlig på 1970-tallet. Det kom som et resultat av det personlige vennskapet mellom Just Faaland, mens han var Verdensbankens representant i Dhaka, og ledelsen i den bangladeshiske plankommisjonen. Etter attentatet mot Sheikh Mujibur Rahman i 1975 ble en av hans ministre og flere nære medarbeidere invitert til CMI i Bergen for en periode.

Slik oppsto ideen om en institusjonell samarbeidsavtale mellom CMI og BIDS, som ble inngått i 1978. Avtalen fikk økonomisk støtte fra Norad for å finansiere forskningssamarbeid og forskerutveksling. I tillegg fikk BIDS sin første datamaskin og fikk styrket sitt bibliotek med både bøker, tidsskrifter og opplæring. Avtalen ble senere forlenget fram til avslutning i 1996 etter nærmere tjuve år.

Gjennom avtalen har et titalls forskere fra CMI hatt forskningsopphold ved BIDS for å samle data, gjøre intervjuer og feltarbeid og ha dialog med bangladeshiske kollegaer. Tilsvarende har et noe større antall forskere fra BIDS og deres partnere hatt forskningsopphold ved CMI i Bergen i hovedsak for å bearbeide sitt eget materiale. Dette har igjen resultert i flere bøker, doktoravhandlinger og vitenskapelige artikler, og mer anvendte utredninger og konsulentrapporter. Flere av bøkene og rapportene fikk innvirkning på tenkesett og dialog om utviklingspolitikk i begge land. Kunnskapen som er generert, er blitt anvendt i rådgivning om økonomisk politikk,

Student Sara Johannessen (med kamera) på feltarbeid ved elven Bhuriganga i Dhaka. Hun var del av samarbeidet mellom fotojournalistutdanningen i Oslo og Dhaka. (Foto: Per Anders Rosenkvist)

Den norske fotografen Morten Krogvold hjelper norske og bangladeshiske studenter med valg av deres bilder til studentutstilling under Chobi Mela i 2010. (Foto: Per Anders Rosenkvist)

“Norge var ett av de første landene som støttet Bangladesh for å fremme kvinnes stilling. Norge har også finansiert kunst og kultur som generelt ikke får utenlandske midler. Min tilknytning til Norge har hovedsakelig vært gjennom forskning og jeg har alltid følt meg komfortabel med å få norsk støtte da jeg alltid fikk full frihet. Jeg satte stor pris på Norges samarbeid og bidrag innen forskning, kultur og likestillingsspørsmål.”

*Professor Rounaq Jahan,
Distinguished Fellow, Centre for Policy Dialogue, november 2021*

utviklingspolitikk, innen sektorer som landbruk, småindustri, kredittinstitusjoner og på konkrete prosjekter.

Selv om CMI-BIDS avtalen ble formelt avsluttet, fortsatte interessen på CMI for kontakt med forskningsmiljøene i Dhaka. BIDS' tidligere direktør Rehman Sobhan hadde da startet Centre for Policy Dialogue (CPD), der han bygget videre på sine kontakter med CMI og andre norske miljøer. I 2010 ble det inngått en ny treårs avtale mellom CMI og CPD, som også inkluderte forskere fra BIDS og andre.

Denne avtalen var langt mer policyrettet og hadde to hovedstolper; inkluderende vekst og demokrati og menneskerettigheter (godt styresett). Forskningsrapportene ble publisert i fagtidsskrifter, men ble også popularisert som korte policy briefs, og disku-

tert på seminarer med bred deltakelse fra begge politiske partier og andre samfunnsinteresserte i Dhaka. Forskningsresultatene ble også presentert for norske interessenter. Det var særlig positiv oppmerksomhet rundt studiene av lokalt demokrati og desentralisering, om korrupsjon i det politiske systemet, og om innvirkningen av korrupsjon på økonomisk vekst.

Fotojournalistikk – et viktig redskap for den frie pressen

Siden 2003 har det vært et nært samarbeid mellom fotojournalistutdanningen i Oslo og Dhaka, et samarbeid som også omfatter et bredere kontaktnett i Sør- og Øst-Asia. Det var lærere ved daværende journalistutdanning ved Høyskolen i Oslo (nå Oslo Met) som etablerte kontakt med den internasjonalt

Reza Rahman fra Pathshala South Asia Media Institute var stolt guide for både Kronprins Haakon, statsminister Kjell Magne Bondevik og utviklingsminister Hilde Frafjord Johnson på Norads jubileumsutstilling i 2002, der han hadde vært grafisk designer. (Foto: Mwanzo Millinga)

Reza fra Bangladesh ble grafisk designer til Norads jubileumsutstilling

Reza Rahman fra Pathshala South Asia Media Institute var på utveksling med Sørvis Kommunikasjon i Risør gjennom Fredskorpset i 2002. Dette ble en forløper til det større samarbeidet om fotojournalistikk. Mens Reza arbeidet i Risør, vant han konkurransen om å bli grafisk designer for en utstilling Utenriksdepartementet hadde bestilt til Norads 50 års jubileum i 2002.

kjente fotojournalisten Shahidul Alam og hans Pathshala South Asia Media Institute.

Instituttet i Pathshala har utviklet et bachelor-program i tilknytning til University of Dhaka og er etter hvert blitt et viktig knutepunkt for fotojournalistikk i regionen. Shahidul Alam hadde tidligere etablert et kommersielt fotogalleri og -arkiv, Drik Picture Library, og lanserte en av Asias første internasjonale fotofestivaler Chobi Mela.

Siden 2003 har studenter fra de to institusjonene i Oslo og Dhaka deltatt i et felles kursopplegg med workshop og feltarbeid som del av utdanningen. De første årene var dette feltarbeidet i Bangladesh. Men fra 2011 ble kurset utvidet, slik at studenter fra begge institusjoner kunne gjøre feltarbeidet i et tredje land, sammen med studenter der. Dette har siden vært gjennomført i Nepal, India, Myanmar, Egypt og Kina.

Parallelt med dette, men uavhengig av Høyskolen i Oslo, organiserte den kjente norske fotografen Morten Krogvold flere årlige arbeidsseminarer under Chobi-melaen, for unge fotografer fra Bangladesh og Nepal. Krogvold hadde selv en utstilling der i 2011.

Rundt 100 studenter fra Pathshala har gjennom samarbeidet med Oslo fått spesialundervisning av kjente fotografer, de er blitt kjent med og har tilpasset seg andre kulturer, og har blitt utsatt for nye utfordringer i landene som var del av programmet. De har samtidig lært nye teknikker og skaffet seg et internasjonalt nettverk. I mange land er journalistikk et utsatt yrke, og fotojournalister kan dokumentere hendelser som andre vil holde skjult.

I august 2018 ble Shahidul arrestert etter å ha publisert bilder av politiets brutale reaksjoner på studentdemonstrasjoner i Dhaka. Dette førte til store protester internasjonalt, også fra kollegaene i Oslo, som mente at arrestasjonen var en innskrenking av ytringsfriheten og journalistenes handlingsrom. Etter tre måneder i fengsel ble Shahidul løslatt mot kausjon.

Fotojournalistutdanningen i Oslo er nå del av Institutt for journalistikk og mediefag ved OsloMet – Storbyuniversitetet, og samarbeidet med Pathshala fortsetter videre etter tjue år.

Diaré og andre mage- og tarmsykdommer er utbredt i Bangladesh. Ikke så underlig at Folkehelseinstituttet og Universitetet i Bergen samarbeider med International Centre for Diarrhoeal Disease Research, Bangladesh om dette, og om vaksiner mot smittsomme sykdommer. (Foto: AdobeStock)

Masterutdanning i offentlig politikk og forvaltning

Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap ved Universitetet i Bergen har siden 2008 samarbeidet med North South University (NSU) i Dhaka om et masterprogram i Public Policy and Governance, sammen med Tribhuvan University i Nepal og University of Peradeniya i Sri Lanka. Dette har vært finansiert gjennom ulike støtteordninger fra Norad og Kunnskapsdepartementet.

Gjennom dette masterprogrammet gis offentlige tjenestemenn fra Bangladesh, og tilsvarende studenter fra Nepal og Sri Lanka, videreutdanning innen offentlig administrasjon og politikk. Graden tildeles ved NSU som fra 2018 har opprettet et eget South Asian Institute of Policy and Governance (SIPG). I tillegg tilbys et ph.d.-program ved Tribhuvan-universitetet. Til nå har programmet utdannet 130 deltakere til mastergrad, og 11 ph.d.-kandidater. Alle deltakende institutter driver i tillegg postdok forskningsprosjekter i tilknytning til samarbeidet.

Samarbeidet har klart styrket instituttene i Nepal, Sri Lanka og Bangladesh gjennom utbygging av institusjonell kapasitet for undervisning og forskning. SIPG har blitt et utdannings- og forskningssenter som dekker hele Sør-Asia. De organiserer møter, seminarer og workshops om menneskerettigheter, fred og konflikt, klimautfordringer mm for hele regionen. For instituttet i Bergen har samarbeidet gitt inspirasjon og erfaring med fagets anvendelse i asiatiske land.

Vil bangladeshiske forskere snart forske på utfordringer i Norge, som landets framtid når olje- og gassproduksjonen tar slutt? Bildet viser en oljeplattform i Nordsjøen. (Illustrasjonsfoto)

Helseforskning og andre forskningsprosjekter

Norges Forskningsråd har siden 2004 bevilget til i alt 39 forskningsprosjekter om Bangladesh, ofte i samarbeid med bangladeshiske institutter. Her deltar mange sentrale norske institusjoner som Norsk Institutt for Luftforskning (NILU), Folkehelseinstituttet, Universitetene i Bergen og Oslo med flere fakulteter, Institutt for fredsforskning (PRIO), Menighetsfakultet, og Chr. Michelsens Institutt (CMI).

Både Folkehelseinstituttet og Universitetet i Bergen driver viktig helseforskning om vaksiner, elektroniske helseregistre og smittsomme sykdommer, bl.a. i samarbeid med International Centre for Diarrhoeal Disease Research (iccdr,b). NILU samarbeider med Universitet i Dhaka om luftforurensning fra skipsopphugging i Chattogram. PRIO driver forskning i tilknytning til rohingya-flyktningene og om utfordringer for statsløse i grenseområdene mellom Bangladesh og nabolandene. Flere studier fokuserer på klima og samfunnsendringer. Et forskningsprosjekt ved Universitetet i Oslo med deltakelse fra flere land studerte hvordan teateroppsetninger av Henrik Ibsens skuespill ble tilpasset de ulike kulturelle kontekstene i Bangladesh, India og Kina.

Forskningsinteresser i Norge samarbeider gjerne med sterke forskningsmiljøer i Bangladesh. Forskningen handler i all hovedsak om utfordringer i Bangladesh, men også om globale temaer. Til nå er det imidlertid få eller ingen bangladeshiske forskere som studerer og forsker på utfordringer i Norge. Det vil forhåpentlig kunne skje i fremtiden.

Somapura Mahavihara er et gammelt buddhistisk kloster og lærested fra 600-tallet, og står på UNESCOs liste over verdens kulturarv. Norge ga et bidrag til restaureringen av dette.

Bangladesh er svært opptatt av den nasjonale kulturarven som omfatter alle kunstformer, også dans og henna-dekorering. (Foto: Pexels Azmain Abir)

4.3 Den nasjonale kulturarven og kulturutveksling

Norge begynte på 1980-tallet å støtte nasjonale kulturtiltak, og den første bevilgningen i Bangladesh gikk til et teater i Dinajpur. Dette ble etterfulgt av flere små bevilgninger til lokale grupper, og så i 1988 til Bangladesh Centre of the International Theatre Institute for å drive innsamling og opptak av tradisjonelle ballader og drama.

Dette var i tråd med en bredere forståelse av at utvikling ikke bare handler om økonomisk vekst og fattigdomsreduksjon, men også omfatter kulturell nasjonsbygging. Bangladesh legger stor vekt på nasjonal identitet, kulturarv og sine historiske røtter.

Kulturstøtte ble i begynnelsen gitt direkte til bangladeshiske institusjoner uten tilknytning til norske partnere. Dette ble imidlertid justert i nye norske retningslinjer fra 1991. Deretter skulle det legges mer vekt på kulturutveksling for gjensidig læring og påvirkning. Samtidig skulle kulturstøtten også brukes til å fremme større forståelse for minoriteter og andre utsatte grupper og deres rettigheter.

I tråd med dette utarbeidet Norad-kontoret i Dhaka i 1991-92 en egen plan for kultursamarbeidet. Et teater i Khulna og et «barnas kulturhus» i Dhaka var blant prosjektene som fikk støtte i en årrekke. Riksteatret og Noregs Ungdomslag inngikk i et samarbeid med Khulna-teatret. I flere år på 1990-tallet fikk LOSAUK – Lokenattya O Sanskritik Unnayan Kendra – støtte til sitt arbeid ved å bruke tradisjonelt landsbyteater for å

fremme kunnskap om rettighetene til utsatte og utstøtte grupper. De fikk senere støtte også fra Det norske menneskerettighetsfondet for sitt arbeid med hijras (transpersoner, evnukker og andre i «det tredje kjønn»).

Det ble også gitt støtte til restaurering av det gamle buddhistiske klosteret Somapura Mahavihara i Paharpur fra 600-tallet, som ble et sentralt lærested i det 12. århundre. UNESCO har inkludert dette på sin liste over verdens kulturarv. Et annet UNESCO-prosjekt for å bevare og restaurere den gamle og forlatte byen Panam Nagar, hadde planlagt faglig bistand fra Norsk Institutt for Kulturminneforskning (NIKU). Panam Nagar er en av de eldste byene i Bangladesh som fortsatt står, og er et populært turistmål. NIKU trakk seg fra dette på grunn av gjentatte forsinkelser fra bangladeshisk side. De inngikk imidlertid en annen avtale med Shilpakala Academy, som ga bedre resultater.

Restaurering av kunstverk – Bangladesh Shilpakala Academy National Art Gallery

Det nasjonale kunstakademiet Shilpakala Academy ønsket å restaurere samlingen av bangladeshisk samtidskunst i det nasjonale kunstgalleriet National Art Gallery, og inngikk et samarbeid med Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) for årene 2003-10. Samlingen dekket kunstverk fra 1960 og nyere, og omfattet rundt 490 malerier og 190 andre kunstverk. Av disse var omtrent halvparten i dårlig eller svært dårlig tilstand og i ferd med å bli ødelagt av fukt, sopp, insekter og andre skader.

Norge bidro til restaurering av bangladeshisk samtidskunst. Her diskuterer den kjente maleren Saffudin Ahmed restaurering av sitt maleri med Jørgen Solstad fra NIKU. (Foto: NIKU)

Restaurering av kunstverk er tidkrevende. (Foto: Jørgen Solstad)

Noen bilder var sterkt skadet av insekter. Dette bildet, "Woman" malt av Quamrul Hassan, ble reddet. (Foto: Jørgen Solstad)

Som del av samarbeidet fikk fire kandidater stipend til masterstudier i utlandet og ble utdannet til spesialister. Andre medarbeidere fikk praktisk opplæring i konservering og restaurering gjennom flere omfattende arbeidssesjoner. I forbindelse med et nytt bygg for kunstgalleriet, bidro NIKU med kunstfaglige råd og tekniske løsningsforslag om bl.a. ventilasjon, luftkvalitet og forurensning. Bygget fikk et nytt verksted for konservering, og Norge finansierte det nødvendige utstyr til dette verkstedet som ble offisielt åpnet i februar 2010.

Samarbeidet har resultert i at en rekke verdifulle kunstverk er blitt restaurert og sikret for fremtiden. Samtidig har det nasjonale kunstgalleriet fått en bedre kvalifisert stab og et godt utstyrt verksted for fortsatt konservering og sikring av sine kunstsatter, og dermed av landets kulturelle historie.

Stor interesse for Henrik Ibsens skuespill

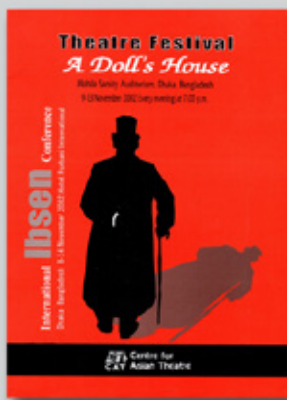
I teaterkretser i Bangladesh vokste det fram en interesse for dramatikerens Henrik Ibsens (1828-1906) skuespill som de mente var relevante også for deres situasjon. Kamaluddin Nilu, som hadde etablert og var leder for Centre for Asian Theatre (CAT), ønsket å bruke Ibsens skuespill som et verktøy «for å kunne vise og beskrive sosial ulikhet og repressive krefter i eget samfunn». CAT satte derfor opp sitt første Ibsen-stykke «Gjengangere» i 1996, tilpasset den aktuelle politiske situasjonen i Bangladesh.

Med støtte fra Norge organiserte CAT deretter i 1997 det første internasjonale Ibsen-seminaret i Dhaka, med deltakelse fra både Europa og Asia. Der var

hovedtema kjønnsroller i Ibsens skuespill. At det også var et sensitivt tema, ble illustrert da neste store internasjonale Ibsen-konferanse skulle avholdes i 2002, i samarbeid med Senter for Ibsen-studier ved Universitetet i Oslo. Seminaret om relevansen av oversettelser og tilpasninger av «Et dukkehjem» i ulike kulturer og tidsepoker ble avholdt, men daværende regjeringskoalisjon avlyste alle de planlagte forestillingene.

Gjennom 2000-tallet utviklet samarbeidet seg med Ibsen-senteret i Oslo og Ibsenhuset i Ibsens fødeby Skien. Instruktører og andre representanter fra teatrene i Bangladesh fikk delta på seminarer og Ibsen-festivaler i Norge og andre land. Den første Ibsen-biografien på বাংলা ble utgitt i 2001, og flere av skuespillene ble oversatt og utgitt. I 2006 ble det organisert en internasjonal festival i Dhaka for å markere 100 år etter Ibsens død. To år senere fikk CAT tildelt Ibsen-stipendet for å kunne invitere en norsk kvinnelig regissør og en dramaturg til å sette opp «Fruen fra havet» i Dhaka. Dette var viktig for å vise at kvinner kan ha slike sentrale posisjoner i teateret, noe som til da var ukjent i Bangladesh.

I 2009 organiserte Centre for Asian Theatre i samarbeid med det nasjonale kunstakademiet Shilpakala Academy og Senteret for Ibsen-studier ved Universitetet i Oslo nok en internasjonal Ibsen-festival, denne gang over 12 dager. I en hilsen til festivalen understreket statsminister Sheikh Hasina at Ibsens arbeider har stor relevans for Bangladesh, spesielt for kampen for kvinners rettigheter.

Teatermiljøet i Dhaka var svært interessert i Henrik Ibsens skuespill. Det ble organisert internasjonale Ibsen-festivaler både i 1997, 2002, 2006 og 2009.

Ved åpningen av Ibsen-festivalen 2009 deltok bl.a. (fra høyre) professor Kabir Chowdhury, utenriksminister Dipu Moni og tidligere ambassadør Ingebjørg Støftring. (Foto: Ambassaden i Dhaka)

“Spørsmålene som Ibsen tok opp i sine skuespill – som individets frihet, mann-kvinne forholdet, religiøs fanatisme, yringsfrihet, sannhet, hykleri og motsetningene mellom individets og storsamfunnets interesser – er like viktige og relevante for vår globale verden i dag som de var da stykkene ble skrevet for mer enn hundre år siden.”

Kamaluddin Nilu, tidligere leder og kunstnerisk direktør ved Centre for Asian Theatre, i hans velkomsttale til deltakerne på det internasjonale Ibsen-seminaret og teaterfestival i 2009 i Dhaka.

Festivalen omfattet også gjesteforestillinger av Ibsen-oppsetninger i India, Iran, Nepal, Pakistan og Egypt og ble en sterk markering av den vedvarende kulturelle og politiske interessen for Ibsens drama.

Kamaluddin Nilu har flyttet til Norge og er den eneste bangladesher som har regissert et stykke på Det samiske nasjonalteateret Beavivåš, nemlig det greske skuespillet «Fengsel» (Giddagasas) med den finsk-samiske skuespilleren Anitta Suikkari i 2010. Stykket besøkte også i Dhaka med gjesteforestillinger. Slik kan også norsk-bangladeshisk kultursamarbeid arte seg.

Slutt på kulturstøtten – vil kultursamarbeidet fortsette?

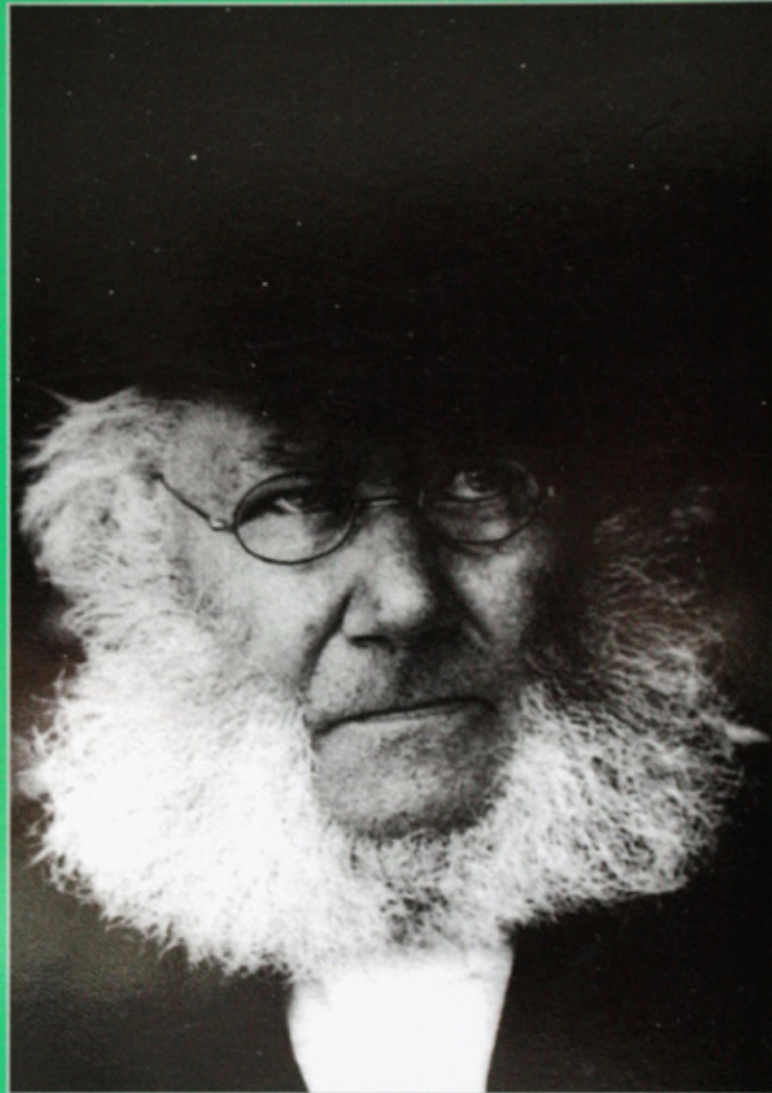
Kulturstøtten ble spredd blant mange bangladeshiske institusjoner. Mye gikk til lokale teatergrupper, lokal og tradisjonell musikk, og til film- og videoproduksjoner for barn. Norge har også gitt støtte til sentrale institusjoner, som beskrevet ovenfor. I 2005 kom de norske Rikskonsertene på besøk med en jazzkonsert. Deretter kom det årlige besøk med både klassisk musikk og folkemusikk, fram til dette programmet ble avsluttet i 2015.

Den øvrige kulturstøtten ble imidlertid stort sett avsluttet fra 2010, da bistanden til Bangladesh ble trappet ned og lagt om. Noen av de personlige og institusjonelle kontaktene som ble bygget opp i løpet av årene da samarbeidet var mest intenst, fortsetter likevel.

INTERNATIONAL **Ibsen** CONFERENCE

DHAKA, BANGLADESH 8-14 NOVEMBER 2002

THE RELEVANCE OF *A Doll's House* TRANSLATION AND ADAPTATION

Centre for
Asian Theatre

In Collaboration with

Centre for Ibsen Studies
UNIVERSITY OF OSLO

Bangladesh og Norge har en felles interesse av en bærekraftig skipsindustri og sjøtransport, og god forvaltning av havets ressurser. Dette har lagt grunnlag for flere samarbeidstiltak i nyere tid.

5

POLITIKK OG FELLES INTERESSER

5.1 Har Norge og Bangladesh felles interesser?

Bangladesh og Norge er to svært forskjellige land, over 7 000 km fra hverandre i to ulike verdensdeler. Bangladesh har over 160 millioner innbyggere på et lite areal på ca. 150 000 km² mens Norge har 5,4 millioner på et areal som er over dobbelt så stort. Norge er blant verdens rikeste land og ligger i verdens-toppen i oversikter over befolkningens utdanning, helse og forventet levealder, mens Bangladesh nå er i gruppen av lavere mellominntektsland og scorer litt under middels på slike sosiale indekser. Rundt 14 prosent av befolkningen var ekstremt fattige i 2016. I Norge er et knapt flertall kristne protestanter og en stor andel ikke-religiøse. I Bangladesh er det store flertall tilhengere av en moderat form for sunni islam. Det er tilsynelatende ikke mye de to landene har til felles. Likevel har det utviklet seg tydelige, positive relasjoner mellom de to landene.

Gjennom femti år med utviklingssamarbeid har det vært mange kontakter på høyeste politiske hold. Siden 1984 har sju norske bistands- og utviklingsministre besøkt Bangladesh, i 2013 var næringsminister Trond Giske der med en delegasjon fra næringslivet og utenriksminister Børge Brende besøkte Bangladesh i 2017. Fra Bangladesh har flere utenriksministre vært i Norge, senest utenriksminister Abdul Hassan Mahmood Ali i 2016.

I mange år var hovedpilaren i det bilaterale samarbeidet hvordan Norge kunne bidra til å redusere fattigdommen og bedre helse og utdanning for å fremme sosial og økonomisk utvikling. Landene har

også felles interesser i å fremme kvinners rettigheter og likestilling, selv om dette i blant møter motstand fra konservative krefter i begge land. Bangladesh og Norge deler verdier som demokrati, respekt for menneskerettigheter, religionsfrihet og kamp mot terrorisme, selv om det også finnes krefter som undergraver disse verdiene.

I dag dominerer de kommersielle relasjonene, og landene har felles interesse i å sikre stabile forhold i internasjonal handel og økonomi. Begge land ønsker trygge arbeidsplasser og et godt arbeidsmiljø innenfor rammen av økonomiske muligheter.

Begge land har en lang kystlinje og nær tilknytning til havet, selv om det er store forskjeller mellom Norskehavet, Nordsjøen og Bengalbukta. Men en felles interesse av en bærekraftig skipsindustri og sjøtransport, og god forvaltning av havets ressurser, har lagt grunnlag for flere samarbeidstiltak i nyere tid. Dette omfatter kartlegging og forvaltning av fisk og ressursene under havbunnen, tiltak for å redusere forurensning av plast og annet avfall, og bærekraftig skipsgjenvinning. Mulighetene bør være til stede for sterkere interessefellesskap om havet og marine ressurser.

Bangladesh er svært sårbar for store oversvømmelser og andre naturkatastrofer, og dette blir ytterligere forverret når havet stiger som følge av global oppvarming. Norge har også ambisjoner om å bidra til det grønne skiftet for å motvirke dramatiske klimaendringer og global oppvarming. Landene samarbeider om klima og miljøtiltak i internasjonale fora.

De nordiske land har mye til felles, også i relasjonene med Bangladesh. Her er de tre skandinaviske ambassadører på Nordic Day 2019, fra venstre: Charlotta Schlyter (Sverige), helseminister Zahid Maleque (Bangladesh), Winnie Estrup Petersen (Danmark), og Sidsel Bleken (Norge). (Foto: Ambassaden i Dhaka)

“Både i det akademiske samarbeidet og i det generelle mellomstatlige forholdet er bevisstheten i Bangladesh om at Norge ikke har noen interesse i å utøve innflytelse over Bangladesh’ politiske agendaer og aldri vil bruke bistanden til et slikt formål, av kritisk betydning. Norges støtte til Bangladesh har i stor grad vært innrettet med omtanke for de mindre privilegerte.

I dag er forholdet mellom Norge og Bangladesh mer diversifisert og omfatter en rekke områder. Det er å håpe at de positive sider ved forholdet, som støtten til akademisk utveksling og engasjementet for å bistå de underprivilegerte, ikke forsvinner på bekostning av de mer markedsorienterte relasjonene.”

*Rehman Sobhan,
Chairman, Centre for Policy Dialogue, oktober 2021*

Bangladesh er, i likhet med Norge, sterk tilhenger av internasjonalt samarbeid gjennom FN og andre multilaterale organisasjoner. Norge er en stor giver til mange av FNs utviklingsprogrammer. Bangladesh er blant de største bidragsytere av soldater til FNs fredsbevarende operasjoner, med betydelig kvinne-deltakelse. Begge land er engasjert i å fremme kvinners deltagelse i freds- og sikkerhetspolitikk, og beskytte kvinner som er utsatt for overgrep i konfliktsituasjoner. Norge er medlem av NATO, men er samtidig en aktiv medspiller i fredsprosesser og deltar i mange land med konfliktdependende tiltak og fredsmekling. Norge er i perioden 2021-22 medlem

av FNs Sikkerhetsråd. Bangladesh var medlem av Sikkerhetsrådet i 1979-80 samtidig med Norge, og i 2000-01 med delvis overlapping med Norge som var medlem 2001-02.

Bangladesh er et stort og viktig land i Sør-Asia, med en voksende økonomi og styrke. Det er alliansefritt og forholdsvis fredelig i en konfliktfylt region. Landet spiller også en modererende rolle overfor militante bevegelser både regionalt og lokalt. Norge trenger gode relasjoner med slike land når de opptrer på den globale arena.

Bangladesh og Norge har felles interesse i god forvaltning av havets ressurser. På den internasjonale konferansen i Dhaka i 2019 om blå økonomi, deltok Bangladesh' statsminister Sheikh Hasina, første rekke nummer tre fra venstre. (Foto: Kristin T. Wæringsaasen)

Norges nasjonaldag 17 mai feires med bangladeshiske innslag, som her en fargerik rickshaw. (Foto: Ambassaden i Dhaka)

Norge samarbeider nært med de andre nordiske landene. Siden 2015 har Danmark, Sverige og Norge hatt en felles nordisk ambassade i Dhaka. Bangladesh ser ofte på Norden som en samlet gruppe, og dette kan være en styrke både i den bilaterale dialogen og når det gjelder å fremme felles interesser.

Det er påfallende mange viktige områder der Bangladesh og Norge har felles interesser, både bilateralt og i internasjonale fora. Det er opp til begge land å bygge videre på disse felles interessene.

5.2 Hva står igjen – og hvor går samarbeidet videre?

Femti år etter uavhengigheten kan Bangladesh vise til stor framgang på omtrent alle utviklingsindikatorer. I 1971 var landet blant de aller fattigste og minst utviklede i verden. I dag er dette bildet dramatisk forandret. Bangladesh er nå et lavere mellominntektsland i god økonomisk vekst. Landet produserer et overskudd av ris og andelen ekstremt fattige er kraftig redusert. To kvinnelige statsministre har vekslet om å styre landet, til tider i skarp politisk konkurranse. Omtrent alle jenter går på barneskolen og mange fullfører høyere utdanning. Kvinner er en viktig arbeidskraft og er langt mer synlige i alle deler av samfunnet, selv om det også har vært år med tilbakegang og det er langt igjen til full likestilling.

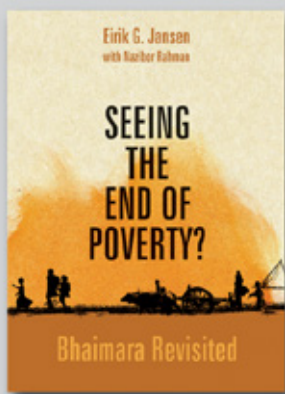
Dette er resultater som i all hovedsak er skapt gjennom egne krefter. Myndigheter og politiske ledere, hardt arbeidende bønder og andre yrkesgrupper, entreprenører og investorer, og ikke minst de mange

store sosiale organisasjonene har alle ytt sin skjerv i denne sammenheng. Det internasjonale samfunnet har deltatt gjennom store bistandsprogrammer, åpenhet for handel og investeringer med spesialordninger for de minst utviklede landene samt deling av informasjon og teknologi. Dette har heller ikke vært uten motsetninger. Økonomiske strukturer, internasjonal konkurranse og konflikter bidrar til en ujevn – og ofte urettferdig – fordeling av godene.

Både Norge og andre bidragsytere har vært frustrert over omfanget av økonomiske misligheter og direkte korrupsjon i bistandsprogrammene. Her har Bangladesh' politiske ledelse og myndigheter vært enige i prinsippet om å bekjempe misbruk og misligheter, men de økonomiske og sosiale strukturene har gjort dette svært vanskelig og tidkrevende.

Norge har vært en liten bidragsyter til utviklingen i Bangladesh. Bistanden har ofte vært gitt sammen med andre land eller i felles programmer med de multilaterale organisasjonene. Hva som står igjen, og hva som huskes, avhenger av hvilke øyne som ser. Noen vil vise til at Norge har hatt store ambisjoner om å bidra til å avhjelpe de største utviklingsutfordringene i Bangladesh. Norge deltok derfor i det store programmet for helse og familieplanlegging, og senere i programmet «utdanning for alle», uten at norsk deltakelse var særlig synlig. Likevel skapte disse programmene tydelige positive resultater.

Norge var også giver til mange programmer for økonomisk og sosial utvikling på landsbygda, bidro til elektrifisering og bygde flytebrygger. Fortsatt står noen fysiske strukturer igjen etter dette. Flere vil vise

*Bangladesh er på vei ut av fattigdommen, og Norge og Bangladesh har mange erfaringer og mange felles interesser å bygge videre på.
Foto av flagg: AdobeStock*

til Norges engasjement for likestilling og styrking av kvinnes rettigheter og muligheter som en tydelig tråd i omtrent alle innsatsområdene, i tillegg til den direkte støtten til kvinnebevegelsen.

Norge har vært en bidragsyter også på andre områder, som kanskje ikke har vært like synlig for andre enn de direkte berørte. Ledende økonomer framhever engasjementet fra Chr Michelsens Institutt. Noen kulturinstitusjoner har hatt gode samarbeidspartnere i Norge. Kommunesamarbeidet Rajshahi-Kristiansand er fortsatt levende. Grameen Bank fikk tidlig støtte fra Norge, og fikk Nobels fredspris sammen med stifteren Muhammad Yunus. I Sylhet, Dinajpur og Rajshahi har norske organisasjoner støttet sosialt hjelpearbeid spesielt for utsatte grupper og etniske minoriteter i femti år, og den norske misjonæren Olav Hodne stiftet den ledende utviklingsorganisasjonen Rajshahi Dinajpur Rural Services (RDRS) i nordvest-Bangladesh.

Grameenphone er det mest synlige firmaet med norske eierinteresser i Bangladesh, mens andre firmaer er aktive innen sjøfart og shipping. Store norske firmaer produserer mange av sine klær i Bangladesh. Norske selskaper vil delta i utbyggingen av solenergi og annen fornybar energi.

Hva huskes, og hva er synlig i Norge etter disse femti årene med samarbeid i Bangladesh? Mange enkeltpersoner har gode minner fra arbeid med viktige oppgaver med gode bangladeshiske kollegaer og venner. Noen institusjoner og organisasjoner har fortsatt sine kontakter og partnere i Bangladesh. Det mest synlige er kanskje den store mosaikkveggen i Kristiansand som var gave fra Rajshahi.

Men omtrent alle nordmenn har ett eller flere klesplagg laget i Bangladesh. Disse hadde ikke så godt rykte til å begynne med, men tilfredsstillende nå vanlige forventninger til kvalitet. Flere store norske kleskjeder importerer storparten av sine produkter fra Bangladesh, både lavpriskjeder og kostbare sportsklær. I framtiden kan kanskje enda flere varer fra en mer variert industri komme til Norge derfra. Utfallet er avhengig av mange faktorer, også utviklingen av verdenshandelen og tilpasningen til en grønnere framtid.

Etter femti år med gode relasjoner og kontinuerlig tilpasning til nye tider og endrede forhold, er det mye å bygge videre på de neste femti.

VEDLEGG 1

Kilder

Intervjuer og samtaler med:

Morshed Ahmed, rådgiver, ambassaden i Dhaka

Sidsel Bleken, tidligere ambassadør

Anne Breivik, Strømmestiftelsen

Per Eidsvik, tidligere Nordland fylkeskommune

Ishtiaq Jamil, professor, Inst. for admin. og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen

Eirik G. Jansen, tidligere forsker og seniorrådgiver

Nilu Kamaluddin, forsker, Senter for Ibsenstudier, Universitetet i Oslo

Erik Lynne, direktør, Nordic Wood/ Solør Treimpregnering

Glenn Mandelid, Vice President Communications, Telenor

Hans Peter Melby, tidligere ambassaderåd

Bodil Maal, tidligere seniorrådgiver, Norad

Vegard Neverlien, Global CSR Manager, Varner

Sahidur Rahman, honorær generalkonsul for Bangladesh

Espen Rikter-Svendsen, ambassadør

Per-Anders Rosenkvist, fotograf, tidligere universitetslektor, Institutt for journalistikk og mediefag, Oslo Met

Bayzid Sayeed, rådgiver, ambassaden i Dhaka

Oona Solberg, Institutt for journalistikk og mediefag, Oslo Met

Ingebjørg Støfring, tidligere ambassadør

Anders Tunold, Kirkens Nødhjelp

Dag Vige, leder av Rajshahi-utvalget, Kristiansand

Margrethe Volden, nestleder, internasjonal avdeling, Kirkens Nødhjelp

Gerd Wahlstrøm, tidligere ambassadør

Arne Wiig, forskningsprofessor, Chr. Michelsens Institutt

Kristin T. Wæringsaasen, ambassaderåd/ nestleder, ambassaden i Dhaka

Mirjam Artmark Aanensen, Normisjon

Dokumenter:

Det er benyttet et stort antall rapporter og evalueringer fra bistandsprosjekter, websider fra norske og internasjonale institusjoner, organisasjoner og bedrifter, og generell litteratur om Bangladesh, bistand og internasjonalt samarbeid. Rapporter er mottatt fra flere samarbeidspartnere. Norads årsmeldinger (1972-2010), Norads resultatrapporter (2007-2017) og Norads resultatportal <https://resultater.norad.no/no> har vært nyttige. Tallmateriale er hentet fra Norad og Statistisk sentralbyrå.

Det er skrevet tre mer overgripende evalueringer av samlet bistandsinnsats:

- Chr. Michelsens Institutt: Landstudie og vurdering av norsk utviklingshjelp. Bergen: Chr. Michelsens Institutt, 1986.
- Allister, J. et al: Evaluation of Development Co-operation between Bangladesh and Norway, 1995-2000, Centre for Development Studies, University of Bath, UK. (Evaluation Report 5/2001) Oslo: Ministry of Foreign Affairs, 2001.
- Wiig, Arne et al: Mid-Term Review of the Country Programme (MoU: 2003-2008) between Norway and Bangladesh. (CMI Report R 2008:3) Bergen: Chr. Michelsens Institutt, 2008.

VEDLEGG 2

Norges ambassadører og Norads stedlige representanter

Norads stedlige representanter (1975-1995)

Lasse Seim (1975-76)
Jan Tøgersen (1977-79)
Rolv Hultin (1980-84)
Ole Andreas Lunder (1984-86)
Bjørn Johannessen (1986-89)
Randi Bendiksen (1989-91)
Roar Wik (1991-93)
Tore Toreng (1993-95)

Ambassadører (siden 1996):

Hans Fredrik Lehne (1996-99)
Gerd Wahlstrøm (1999-2003)
Aud-Lise Norheim (2003-06)
Ingebjørg Støfring (2006-10)
Ragne Birte Lund (2010-13)
Merete Lundemo (2013-16)
Sidsel Bleken (2016-20)
Espen Rikter-Svendsen (2020-)

Utgitt av:

Norges ambassade i Dhaka

Bestilling av publikasjoner:

Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon

publikasjoner.dep.no

Telefon: 22 24 00 00

Publikasjoner er også tilgjengelige på:

www.regjeringen.no

Publikasjonskode: E-1007 B

Design: Konsis Grafisk

Trykk: Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon

02/2022 – opplag 400